

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI

Researches About The Turks All Around The World

ISSN: 0255-0644

2012 / 196

**OCAK - ŞUBAT
JANUARY - FEBRUARY**

İstanbul - 2012

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
Researches About The Turks All Around The World
ISSN: 0255-0644

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
The Foundation of Researches About Turks All Around The World

Sahibi / Owner
Prof. Dr. Turan YAZGAN

Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor
Saadet Pınar YILDIRIM

Yayın Kurulu / Editorial Board
• Prof. Dr. Salih AYNURAL (Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü)
• Prof. Dr. Gülçin ÇANDARLIOĞLU (Mimar Sinan Üniversitesi)
• Prof. Dr. Mustafa ERKAL (İstanbul Üniversitesi)
• Prof. Dr. Necdet ÖZTÜRK (Marmara Üniversitesi)
• Prof. Dr. Dr. Arslan TERZİOĞLU (İstanbul Üniversitesi)
• Prof. Dr. Turan YAZGAN (İstanbul Üniversitesi)

Yayına Hazırlayan / Editor
Dr. İlyas TOPSAKAL

Dizgi / Typesetting
Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yuluğ Tekin Dizgi Merkezi

İç Tasarım / Design
Gökhan KAYA

İletişim Adresi / Management Center
Kemalpaşa Mah. Bukalıdede Sok. No: 4 Sarıhanne İstanbul / TÜRKİYE
Tel: (0212) 511 10 06 / Belgegeçer: (0212) 520 53 63
İnternet adresi: www.turan.org.tr / **e-posta:** tdav@turat.org - dizgi@turat.org
Posta Çeki Hesabı Numarası: İstanbul Aksaray PTT Şubesi - 141720
Vakıfbank İstanbul Beyazıt Şubesi: TR76 0001 5001 5800 7287 8397 25

Baskı / Printed By
Özrenk Matbaa : Davutpaşa Mah. İpek İş Hanı No: 6/18 Topkapı - İSTANBUL
Tel: (0212) 565 41 97

Yayın Türü
2 Aylık, Süreli, Uluslararası, Hakemli

EBSCO PUBLISHİNG - TUBİTAK / ULAKBİM - ASOS Sosyal Bilimler İndeksi

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, **Ebsco Publishing** tarafından taranmakta ve makalelerin İngilizce özetleri indeksin servisinde yer almaktadır. **Ebsco Publishing:** www.ebscohost.com/titleLists/poh-coverage.pdf
Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, **TUBİTAK / ULAKBİM** tarafından taranmakta ve dizinlenmektedir.
Tubitak/ Ulakbim için ise, www.ulakbim.gov.tr/cabim/vt/uvr/sbvt/uvr_journal_index.php?the_db=4&the_year=2010 adresinden takip edebilirsiniz.

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, **ASOS Sosyal Bilimler İndeksi** tarafından taranmakta ve makalelerin Türkçe ve İngilizce özetleri indeksin servisinde yer almaktadır. <http://asosindex.com/journal-view?id=188> adresinden takip edebilirsiniz.

Adedi	1 Yıllık Yurt Dışı Abonelik / Subscription	1 Yıllık Yurt İçi Abonelik
20 TL	100 \$ veya 75 Euro karşılığı Türk Lirası	120 TL

Yayın Hakem Kurulu

- Prof. Dr. Sacid ADALI** • Turgut Özal Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Eyüp AKTEPE** • Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Türk Dünyası İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü / Azerbaycan
- Prof. Dr. İsmail AKTÜRK** • 9 Eylül Üniversitesi, Bütçe ve Mali Planlama Anabilim Dalı, Maliye Bölümü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Kılıçbay BİSENOV** • Kızılorda Korkut Ata Devlet Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi - Milletvekili / Kazakistan
- Prof. Dr. Veyssel BOZKURT** • İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Viktor BUTANAYEV** • Hakas Devlet Üniversitesi, Arkeoloji Etnografya ve Bölgesel Tarih Bölümü / Hakasya - Rusya
- Prof. Dr. A. Vecdi CAN** • Sakarya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Lütfi ÇAKMAKÇI** • Ankara Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Gıda Mühendisliği Bölümü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Svetlana ÇERVONOJE** • Nicolaus Copernicus Üniversitesi, Tarih Bölümü / Polonya
- Prof. Dr. Recai COŞKUN** • Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Yönetim ve Organizasyon Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Ayşegül DEMİRHAN** • Uludağ Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı / Türkiye
- Prof. Dr. İsmail Hakkı DÜĞER** • Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Ercan DÜLGEROĞLU** • Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Süleyman ELİYARLI** • Bakü Devlet Üniversitesi, Tarih Bölümü / Azerbaycan
- Prof. Dr. Feridun EMECEN** • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Birol EMİL** • Yakın Doğu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / KKTC
- Prof. Dr. İnci ENGİNÜN** • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN** • Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Mümin ERTÜRK** • Beykent Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Vasili GAYFULİN** • Tatar Milli Üniversitesi / Tataristan
- Prof. Dr. Reşat GENÇ** • Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Abdülcebbar GÖKLENOV** • Türkmenistan Azadi Üniversitesi, Tarih Bölümü - Emekli / Türkmenistan
- Prof. Dr. Eyüp İSPİR** • Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü / Türkiye
- Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ** • Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Metin KARAÖRS** • Emekli Öğretim Üyesi (Yeni Türk Dili Anabilim Dalı) / Türkiye
- Prof. Dr. Zekeriya KİTAPÇI** • Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Bayram KODAMAN** • Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Lev P. KURAKOV** • Çubuksarı Devlet Üniversitesi, İktisat Fakültesi / Çuvaşistan
- Prof. Dr. Berrak KURTULUŞ** • İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Zeki KUŞOĞLU** • Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK** • Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Sedat MURAT** • İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Emine Gürsoy NASKALİ** • Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Roza NESEPOVA** • Türkmenistan Azadi Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkmenistan

Prof. Dr. Mustafa ÖNER • Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Emin ÖZBAŞ • Beykent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Matematik Bilgisayar Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Türker ÖZDOĞAN • Washington Devlet Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Seramik Bölümü / ABD
Prof. Dr. Metin ÖZKUL • Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Gültekin RODOPLU • İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü / Kırgızistan
Prof. Dr. Recep SEYMEYEN • İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Sabri SÜMER • Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Muratgeldi SÖVEGOV • Aşkabat Uluslararası Türkmen-Türk Üniversitesi, Türk Dili Bölümü / Türkmenistan
Prof. Dr. İlhan ŞAHİN • Manas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Kırgızistan
Prof. Dr. Almas ŞAYHULOV • Başkurt Devlet Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Türk Dili Bölümü / Başkurdistan
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL • Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Musa TAŞDELEN • Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Ramazan TAŞDURMAZ • Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü - Emekli / Türkiye
Prof. Dr. İbrahim TATARLI • Sofya Devlet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü - Emekli / Bulgaristan
Prof. Dr. İsmail TATLIOĞLU • Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Kantörö Şaripoviç TOKTOMAMATOV • İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü / Kırgızistan
Prof. Dr. Vahit TÜRK • Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Valentina TUGUJEKOVA • Hakasya Devlet Üniversitesi, Dil Edebiyat ve Tarih Enstitüsü / Hakasya - Rusya
Prof. Dr. Selçuk ÜNLÜ • Selçuk Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Stefan VARBAN • Komrat Devlet Üniversitesi / Gagauzeli
Prof. Dr. İsmail YAKIT • Akdeniz Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Durali YILMAZ • İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet YÜCE • Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü / Türkiye
Doç. Dr. Mustafa AYDIN • İstanbul Üniversitesi, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Doç. Dr. Yıldız KOCASAVAŞ • İstanbul Üniversitesi, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
Doç. Dr. Osman YORULMAZ • Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Yrd. Doç. Dr. Ergünöz AKÇORA • Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Yrd. Doç. Dr. İbrahim AKIŞ • İstanbul Üniversitesi, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
Yrd. Doç. Dr. Tuğrul KESKİNGÖREN • Portland State Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü / Amerika Birleşik Devletleri
Dr. Muhsin KADIOĞLU • İstanbul Teknik Üniversitesi, Denizcilik Fakültesi, Deniz Ulaştırma ve İşletme Mühendisliği Bölümü / Türkiye

Yayın / Danışma Kurulu

Prof. Dr. Oktay ASLANAPA • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü - Emekli / Türkiye
Prof. Dr. Nevzat ATLIĞ • İstanbul Teknik Üniversitesi, Türk Müziği Konservatuvarı - Emekli / Türkiye
Prof. Dr. Bayhan ÇUBUKÇU • İstanbul Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi - Farmakognosi Ana Bilim Dalı - Emekli / Türkiye
Prof. Dr. Orhan TÜRKDOĞAN • Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü - Emekli / Türkiye

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI'NA GÖNDERİLECEK YAZILARDA UYULMASI GEREKEN KURALLAR

1. Türk Dünyası Araştırmaları iki ayda bir yayınlanır. Gönderilen yazılar yazı kurulundan ve hakem heyetinden geçtikten sonra yayınlanmak üzere sıraya konulur. Prensip olarak, *"Türk Dünyası Araştırmaları"* ve *"Türk Dünyası Tarih Kültür"* dergilerinde çıkan yazılar ve *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*'na yayınlanan kitapları kaynak olarak gösteren yazılara öncelik verilmektedir.

2. Yayın Kurulumuzca, *"Türk Dünyası Araştırmaları"* ve *"Türk Dünyası Tarih Kültür"* dergilerinde yayınlanacak araştırmalarda: Orta Asya: *Türkistan*; Maverâü'n-Nehir: *Aşağı Türkistan*; Amu-Derya: *Seyhun*; Sir-Derya: *Ceyhun*; Türki Cumhuriyetler; *Türk Cumhuriyetleri* gibi milli terimlerimizin kullanılması uygun görülmüştür. Yazarlar, yayın kurulumuz tarafından yayınlanacak yazılarda, bu terimlerin otomatik olarak değiştirilebileceğini kabul etmiş sayılırlar.

Yazarlar mektup ve elektronik posta adreslerini de bildirmelidir.

3. Makale Metni: A4 boyutunda (29.7x21 cm) kâğıtlara, MS Word programında, *Times New Roman* veya benzeri bir yazı karakteri ile 10 punto, 1.5 pt satır aralığında yazılmalıdır. Dipnotlar 8 punto (normal) *Times New Roman* Türk fontu ile dizilmelidir. Sayfa kenarlarında 3'er cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Paragraflar 1 cm (4 karakter) içeriden başlatılmalıdır. Makaleler PC uyumlu *Microsoft Word* veya ".doc" uzantılı belge oluşturmaya elverişli herhangi bir kelime işlem programında yazılarak e-posta adresimize ve CD kaydı ve iki nüsha kâğıt çıktısıyla adresimize gönderilmelidir. Eski harfli metinler *Universal Word* ve benzeri programda yazılmış olmalıdır. Yazarlar istedikleri transkripsiyon sistemini kullanabilirler. Ancak dizgi imkânları da göz önünde bulundurularak, mümkün olduğunca Türkiye'de yaygın olarak kullanılan transkripsiyon sisteminin kullanılması gerekir. Özel bir yazı karakteri kullanılmış ise, belgeyle birlikte söz konusu karakterlerin fontlarının da gönderilmesi gerekmektedir.

Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil *eğik* harflerle yazılmalıdır. Alıntılar *eğik* harflerle ve tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın iki yanından 1 cm içeride, blok hâlinde, 1 satır aralığıyla ve 9 punto ile yazılmalıdır.

4. Makale içi başlıklar: Makalede, konunun işlenişine göre rakam-harf sistemi esas alınarak ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

5. Türk Dünyası Araştırmaları'nda yayımlanmayan yazılar, istek hâlinde iade edilebilir.

6. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi'nin dili Türkiye Türkçesi'dir. Gerek görüldüğü hallerde, Çağdaş Türk lehçelerinde yazılmış yazılara da yer verilir. Yazılarda kullanılacak şekil, resim vb. malzemenin orijinallerinin yüksek yoğunlukta taranmış "jpeg" formlarının veya kaliteli fotoğraflarının gönderilmesi şarttır.

7. Yazıların bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir.

8. Kaynak gösterme: Dipnotlar, atıf ve açıklama için kullanılabilir. İki hâlde de sayfa altında gösterilir. Bir eserin ilk kullanımında kaynak ve yazar adının tam künyesi, aynı yazarın birden fazla eserinden yararlanılması durumunda ve genel olarak herhangi bir kaynağın sonraki kullanımlarında kısaltma ve basım yılı tercih edilebilir.

Örnek: Prof. Dr. Turan YAZGAN, *İktisatçılar İçin Sosyal Güvenlik Ders Notları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, 2. Baskı, s. 135, İstanbul 2011.

9. Kaynaklar: Makalenin sonunda, çalışma esnasında yararlanılan kaynaklar, yazarların soyadları esas alınarak alfabetik biçimde sıralanmalıdır.

Örnek: ÖZDEMİR, Yrd. Doç. Dr. Tunçay, "Balkan Yarımadası'ndan Anadolu'ya Türk Göçlerinin Lalapaşa Nüfusu Üzerindeki Etkileri ve Dağılışı", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 33, Cilt: 98, Sayı: 195, Kasım-Aralık 2011, s. 171-186.

Not: Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi'ne göndereceğiniz makalelerinizi **makale.turan.org.tr** adresine girerek gönderebilirsiniz.

ISSN: 0255-0644

«TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI»

Bakanlar Kurulu'nun 20.7.1980 tarih ve 8/1307 sayılı kararıyla kamu yararına hizmet veren vakıf olarak kabul edilerek vergi muafiyeti tanınmış olan

«TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI VAKFI»nın hakemli, uluslararası, süreli ilmî yayın organıdır.

İ Ç İ N D E K İ L E R

GÜNEYDOĞU HALKLARI:

ZAZALAR-KÜRTLER VE KİMLİK YAPILARI

Prof. Dr. Orhan TÜRKOĞAN 9

HIZLI KENTLEŞME SÜRECİNDE KIRSAL KALKINMA VE KIRSAL KALKINMA POLİTİKALARI

Dr. Cemal ÖZTAŞ 41

TÜRK YÖNETİM TARZININ TARİHSEL ARKA PLANI

Yrd. Doç. Dr. Ali TAŞ 59

ESKİ TÜRK KOZMOGONİSİNİN KÜLTÜREL ANTROPOLOJİK TEMELİ

Prof. Dr. Aktolkyn KULSARİEVA - Yıldız SÜLEYMENOVA
Doç. Dr. Almagul KANAGATOVA 83

OSMANLI KÜLTÜRÜNDE HUZUR GÜREŞLERİ

Yrd. Doç. Dr. Gökhan BAYRAKTAR - Öğr. Gör. Ahmet YAZICI
Yük. Lis. Öğr. Muhammet Sıddık TAŞGİT 97

SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE SİVİL MEVLİD MERASİMLERİ

Yrd. Doç. Dr. Hasan YENİBAŞ 105

TÜRK DİLİNDE NİTELEME İŞLEVİ YAN CÜMLELERİN İŞLEVİ, BAĞIMSAL VE ÜRETİCİ - DÖNÜŞÜMSSEL KURAMLAR İLE ÇÖZÜMLEMESİ

Yrd. Doç. Dr. Ertan BESLİ 115

AZERBAYCAN HALK CUMHURİYETİ DÖNEMİNDE KADINLARIN EĞİTİMİ VE EDEBİ MUHİT

Dr. Gülzar İBRAHİMOVA 125

CELİL MEMMEDKULUZADE SANATKÂRLIĞINDA KÜÇÜK ADAM TİPİ VE HALKIN MESELELERİNİN İFADESİ

Ramiz KASIMOV 135

**UYGUR TÜRKLERİ ARASINDA 19. YÜZYILDA YETİŞMİŞ BİR
TARİHÇİ VE ŞAİR: MOLLA MUSA SAYRAMÎ**

Yrd. Doç. Dr. Adem ÖĞER 145

EUGENE SCHUYLER'İN KAZAKLARLA İLGİLİ İZLENİMLERİ

Yrd. Doç. Dr. Mustafa GÖKÇE 155

**ÇUVAŞ EDEBİYATINDA "İSTANBUL ŞEHRİNİN KURULUŞU"
MANZUMESİ VE ONUN KAYNAKLARI ÜZERİNE**

Dr. Bülent BAYRAM 173

**MANAS DESTANI'NIN SAGIMBAY OROZBAKOV
VARYANTINDA AİDİYET DUYGUSU VE TÜRK KİMLİĞİ**

Dr. Mehmet ÇERİBAŞ 201

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK NESRİNDE HALK KARAKTERİ

Aygün RÜSTEMOVA 229

KİTAP TANITMA

Prof. Dr. M. Metin KARAÖRS 237

MANAS DESTANI'NIN SAGIMBAY OROZBAKOV VARYANTINDA AİDİYET DUYGUSU VE TÜRK KİMLİĞİ

Dr. Mehmet ÇERİBAŞ*

Öz

Kahramanlık Destanları dost-düşman zıtlığı temelinde oluşturulan vakalar üzerine kuruludur. Bu nedenle bu tip destanlar millî duyguların, birliğin ve tefekkürün en yoğun yaşatıldığı eserler olarak görülebilir. Tarihi gerçeklik temeline dayanan ancak tarihin sis bulutu şeklinde yer aldığı bu metinler, ait olduğu topluluğun kültürel dokusunu, sosyo-psikolojik yapısını en ince ayrıntısına kadar tasvir etmesiyle de önem arz etmektedir. Kahramanlık destanlarının sosyo-psikolojik yönlerinden biri de “etnik aidiyet” meselesinde halkın bakış açısını göstermesi ve halkın kendini bu temelde nerede gördüğünün izahını yapmasıdır.

Kırgız kahramanlık destanlarından en ünlüsü olan Manas Destanı'nın Sagimbay Orozbekov varyantı, Sovyet politikaların tam yerleşmediği bir dönemde (1922-1926) derlenmesi açısından genelde Türkistan Türklerinin, özelde de Kırgızların İslâm ve Türklük kavramına yaklaşımlarını ve “aidiyet duygularını” görmek açısından önemli ipuçları vermektedir. Özbek bir molladan dersler alan Sagimbay Orozbekov, Ebulgazi Bahadır Han Şecerecilik Mektebine mensup olarak yetişmiş, Çağatay Türk Edebiyatı metinlerini tanımış, İslâm kaynaklı eserleri takip etmiştir. Bu açıdan Manas Destanı'nın Sagimbay varyantı, Kırgızların o dönemde İslâm ve Türklük meselesine yaklaşımlarını ve Türkistan coğrafyasındaki genel manzarayı göstermek açısından kayda değer materyaller sunmaktadır. Bu materyaller, o günden bugüne Sovyetlerin “milletlesizleştirme” ve “dinsizleştirme” politikalarında ne kadar başarılı olduklarını görmek açısından

* Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

dan da bir "ölçme aracı" olarak kullanılabilir. Bu çalışma, Manas Destanı'nın Sagımbay Orozbekov varyantı üzerinden destanın yazıya aktarıldığı dönemde Kırgızistan ve Türkistan'daki dini ve milli düşünce ve duyguların görülmesi ve Sovyet ideolojisinin bu referansları nasıl yok ettiğinin manzarasını sunacaktır.

Anahtar kelimeler: Çarlık ve Sovyet Rusya, Manas Destanı'nın Sagımbay Orozbekov Varyantı, Aidiyet Duygusu, Türk Kimliği, Türkistan.

Abstract

Sense of Belonging and Turkish Identity on the Variant of Sagımbay Orozbekov's Manas Epic

Heroic epos are built on the cases which is based on the contrast of friends and enemies. Therefore this type of epics can be seen as the works that kept alive the most intense contemplation of the confederation and national feelings. Based on historical authenticity, but these texts which was in the mist of history is important to describe cultural fabric of society, socio-psychological framework with the most minute detail. One of the aspects of socio psychological heroic epics is to represent the point of view of its people and description of where people feel themselves on the ethnicity issue.

Sagımbay Orozbekov variant of most famous Kyrgyz epic Manas gives important hints to check the feelings of belonging in general, concepts of Islam and Turkisness of Kyrgyz's point of view in particular on the period when the Soviet policies haven't been built fully. Sagımbay Orozbekov who took courses from Ozbek molla educated at Ebulgazi Bahadırhan clerical school, recognized chagatai Turks texts and followed the works of Islamic origin. From this aspect the variant of Sagımbay Orozbekov's Manas Epic offers significant materials to show the general views in Turkistan geography and approaches to the issue of Islam and Turkisness of Kyrgyz. These materials can be used as a measurement tool see how Soviets have been successfully at their religionasation and disnationalism policies. This study represents how the Soviet ideology eridicated views of these references and to see the religious and national feelings and thoughts.

Key words: Carlik and Soviet Russia, Sagımbay Orozbekov Variant of the Epos Manas, Sense of Belonging, Turkish Identity, Turkistan.

Giriş

Türkler, geçirdikleri tarihî dönemlerde hayatlarını etkileyecek birkaç büyük olayla karşılaşmış, bu olaylar onların kaderini tayinde esas amillerden biri olmuştur. İslâm dininin kabul edilmesiyle birlikte Batı'ya hareket eden Oğuz Türkleri, Anadolu merkezli olmak üzere büyük bir devlet kurmuşlar, İstanbul'u fethederek, çağdan çağa geçişin temsilcileri oldukları gibi çeşitli etnik yapıları kapsayan geniş bir coğrafyada egemen-

lik kurarak, sistematik ve âdil devlet yönetimin en güzel örneklerinden birini vermişlerdir.

Oğuz Türklerinin bir bölümü için genel hatlarıyla böyle cereyan eden tarih, Türkistan'da kalmış Türk boylarından Kırgızlar için farklı süreçlere tanıklık etmiştir. Önceleri Moğol akınlarına maruz kalmış bu Türk boyu, ardından Kalmuk ve Rus işgalleriyle karşılaşmıştır. Kalmuk akınlarına karşı bazen birlik (Kazak-Kırgız-Özbek birliği) kurarak cevap veren Türk boyları, Rusların sistematik işgal ve yok etme politikaları karşısında çaresizliğe kapılmış, ülkelerini kaybettikleri gibi milli değerlerini, düşünme biçimlerini, dil ve kültürel hususiyetlerini de kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlardır. XX. yüzyılın başlarında Çarlık Rusya'sı tarafından işgal edilen Türkistan coğrafyası, öncelikli olarak milliyetler politikası temelinde "uluslaştırma"¹, "yerlileştirme (korenizatsiya)", "modernizasyon"², "(kendi kaderini tayin hakkı (self-determinasyon)", "yakınlaştırma (sblizhenie)" ve "kaynaştırma (sliianiie)" gibi politik süreçleri yaşamışlardır. Bu doğrultuda, bölge halkının Ruslara ve Hristiyanlığa ısındırılması için büyük ölçüde dil, edebiyat, folklor ve etnografya alanlarında mesai sarf edilmiştir.³ Söz konusu toplulukların hayat tarzları ve inanç sistemleri sözlü gelenekte yaşadığı için çalışmalar daha çok bu sahalarda yapılmıştır.⁴

İlminskiy⁵ tarafından sistematik hale getirilen Rus Türklük Bilimi Araştırmaları, bölgede yaşayan Türk boylarını önce Hristiyanlaştırma, olmazsa eğitim yoluyla uluslaştırma (ayrı ayrı millet yaratma ve köklerinden koparma anlamında) hedefinden hem Çarlık hem de Sovyet Rus-

¹ Uluslaştırma politikasıyla "Türkistan" adı altında yaşayan adları farklı ama ortak sosyo-kültürel yapıya sahip Türk boylarının küçük devletlere bölünmesi amaç edinilmiştir.

² Ruslar bölgedeki Türk boylarına, bunların içinde de özellikle Kırgızlara vahşi gözüyle bakmışlar, Batılı politikacılar da bölgeyi "medenileştirmek" için gittikleri yalanını söylemişler, hatta bu bağlamda literatürlerine de Kırgızlarla ilgili "Dikokamenniy Kirgiz (Vahşi Kırgız)" kavramını yerleştirmişlerdir. Bu konuda bk. İlyasov, *İstoriya Kirgizskoy SSR*, II. Kitap, Frunze, 1986, s. 286'dan; Füsün Kara, "Rusya'nın Kırgızistan'daki Koloni Siyaseti (1852-1917)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 2, s. 329-340, Elazığ, 2007.

³ Nezir Temur, *Folklor ve İdeoloji*, TKAE Yay., s. 29, Ankara, 2011; Mehmet Aça, "Orta Asya'da Uluslaşma Süreci ve Türkiyat Araştırmalarında Rus İlminskiy ve Ardıllarının Rolü", *Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite*, (haz. Ertan Efegil-Pınar Akçalı), Gündoğan Yay., s. 26, İstanbul, 2003.

⁴ Aça, "a.g.m.", s. 26.

⁵ Nikolay İvanoviç İlminskiy, 1822 yılında Rusya'nın Penza vilayetinde Hristiyan bir ailede dünyaya gelmiştir. Dindar biri olarak yetişen İlminskiy, 1846 yılında Kazan Din Akademisi'nden mezun olduktan sonra aynı akademinin "Müşüman Karşıtı Bölümünde (Protivomusulmanskoe Otdeleniye)" bölüm başkanı olarak çalışmıştır. Akademi de Tatar ve Arap Dili derslerinin yanında teoloji dersleri de vermiştir. 1847 yılında misyonerlik amacıyla kurulan "Tercüme Komitesinin" başkanlığına seçilir. Komitenin amacı Hristiyanlıkla ilgili kitapları Rus olmayan toplulukların dillerine aktarmaktır. İlminskiy, 1858 yılında Orenburg Bölge Komisyonluğuna üye olarak seçilir. Bu döneme kadar Tatarlar üzerinde misyonerlik faaliyetleri yapan İlminskiy, bu görevden sonra dikkatini Kazak ve Kırgızlara çevirir. Bu konuda bk. Şınar Aulebekova, "Kazaklara ve Diğer Topluluklara Kiril Alfabesinin Kullanılmasına Dair N.İ. İlminskiy'in Düşünceleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 148, s. 107-108, Şubat 2004.

ya döneminde hiç sapmamıştır. İlminskiy'in faaliyet alanı dinî duyguları zayıf görünen ve göçebe olarak yaşayan Kırgız ve Kazaklar üzerinde yoğunlaşmıştır. İlminskiy'e göre yeni eğitim sistemi, her Türk boyuna kendi dillerinde uygulanacak, sistemi uygulayacak öğretmenler de o millettten seçilecekti.⁶ Rusça ise sadece bir ders olarak kalacak, öğrenciler Rusça öğrendikten sonra eğitimleri Rusça devam edecekti. Öğrencilerin Rusçayı çabuk öğrenmeleri için de, ana dilin Kiril alfabesi kullanımı yoluyla öğretilmesi metodu benimsenecekti. İlminskiy bunu yaparak her Türk boyunun zamanla birbirinden kopacağını, İslâmî referans olarak kabul edilen Arap alfabesinin büyük uğraşlara gerek kalmadan ortadan kalkacağını, Türkler arasında ortak şuurun mayası durumundaki Tatar ve Çağatay Türkçesinin etkisinin zamanla silineceğini, böylece belli bir süre sonra Türk boylarının akraba olduklarının ve ortak tarihten geldiklerinin hemen unutulacağını⁷ ve bu okullarda yetişen aydınların Ruslarla daha çabuk işbirliğine gireceğini düşünmekteydi. İlminskiy'in bu düşüncelerini uygulamaya başlayan Ruslar, Orenburg Bölge Komisyonluğu aracılığı ile İlminskiy'in çok yakın arkadaşı ve Kazak milliyetçisi olan etnograf ve pedagog İbray Altınsarin'i (1841-1889) bulmuşlardır. Ruslar Altınsarin'e, 1864'te Kazakistan'ın Torgay şehrinde okul açtırmışlar, diğer okullara da Vali Kaufman aracılığıyla İlminskiy'in talebelerini müdür olarak atamışlardır. Bu okullarda Tatar Türkçesinin etkisi mümkün olduğunca azaltılacak, dersler Rusça ve Kazakça olacaktı. Halkın sahip çıkması için okulların sade, küçük ve devlet okulları gibi ihtişamdan uzak olmasına dikkat edilecekti. Bu okullarda ana dil Kiril alfabesiyle öğretilecek, Rusça dersleri verilecek, din dersleri seçmeli olacak ve Tatarca yapılacaktı. Din dersleri mümkün olduğunca ana dilde yapılmayacak, böylece din ile dil arasında bağlantının kopmasına zemin hazırlanacak, ana dilin halk tarafından benimsenip güçlenmesi önlenecekti. Özellikle İslam medeniyetinin dili sayılan Arapça ile onun öğretilmesine aracılık eden Tatar Türkçesi'nin "*Arapça-Farsça-Türkçe karışık dil*" olarak nitelendirilerek gözden düşürülmesi yolunda çalışmalar ve propagandalar yapılacaktı.⁸ Ruslar, "*uluslaştırma*" politikalarının güçlenmesinde Çokan Velihanov ve Altınsarin'den yararlandıkları gibi bunların izinden giden Abay Kunanbayev, Ali Bükeyhanov, Ahmed Baytursunov, Mir-Yakup Dulat gibi aydınların Kazak milliyetçiliğini işlemelerini teşvik etmişler, Kazakların Pantürkçülük'ten '*Kazakçılık*'a doğru bir zihniyetinin değişmesine hatta Tatarlara karşı bir vaziyet almasına ortam hazırlamışlar⁹, böylece "*Pantürkist*" ve "*Pan-İslamist*" akımların önüne geçerek bölgeyi

⁶ Öğretmenlerin mensup olduğu boydan seçilmesi, halkı yeni eğitim sistemine ısındırma yanında "*Türk ve İslam Birliği*" taraftarı Tatar aydınların halk üzerindeki etkisini azaltma amacına dayanıyordu.

⁷ Aulebekova, "a.g.m.", s. 108-109.

⁸ Aulebekova, "a.g.m.", s. 108-109; Aça, "a.g.m.", s. 29.

⁹ Alexandre De Bennigsen, "Çarlık ve Sovyet Hâkimiyeti Altındaki Türkler", (çev. Kemal Aytaç), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 41, s. 172, Nisan 1986.

Rus idaresine bağlamak istemişlerdir.¹⁰ Bu anlamda Kırgızlarda da Kasım Tınıstanov, Eşenaalı Arabayev, Törökul Aytmatov gibi âlimlerin önce Kırgızcılık yapmalarına müsaade edilmiş, ardından milliyetçilik yaptıkları gerekçesiyle öldürülmeleri emredilmiştir.¹¹

Ruslar işgal politikalarını başarıyla yürütmek için öncelikli olarak bölgeye ilmi heyetler göndermişler, folklor, etnografya, dil gibi konularda bu heyetlere derlemeler yaptırarak raporlar düzenlemelerini istemişlerdir. Misyonerlik şeklinde cereyan eden bu faaliyetler, Nikolay İlminskiy'in fikri önderliğinde Güney Sibiryâ sahasında İ.V. Verbitskiy, Kazakistan sahasında İbray Altınşarin'in, Özbekistan ve Tacikistan'da N.P. Ostromov'un¹², Kırgızistan sahasında Çokan Velihanov, Radloff gibi merkezden gönderilen subay ve bilim adamları ile Kazakistan ve Kırgızistan'da çalışan Miftakov, Kırgızistan'da Rahmatullin, İbray Abdrahamov, Saparbay Sooronbayev, S. Ömürzakov'un¹³ derleme faaliyetleri büyük bir külliyyatın oluşmasına zemin hazırlamıştır.¹⁴ Bunların içinde Miftakov'un Kırgız sözlü geleneklerine dair derlemeleri kayda değer nitelik taşımaktadır. Başkurt Türkü Miftakov, müfettiş olarak görev yaptığı Kırgızistan'da folklorun bütün şubeleri ile ilgilenmiş, Kırgız Sözlü Edebiyatına dair türlerin kayda geçirilmesi, tasnifi gibi faaliyetlerde öncü görevi görmüştür. Onun yaptığı derlemeler bugün büyük bir arşiv oluşturacak nitelikte olup Kırgız İlimder Akademiyası Kol Cazmalar Fondu'nda bulunmaktadır. Miftakov, Saparbek Sooronbay, Çaki Kaptalay Uulu, Smat Kempir Uulu, Nasirdin Boto Uulu gibi folklor araştırmacılarının yetişmesinde de hocalık görevi görmüştür.¹⁵

Milliyetler politikasında olduğu gibi dil politikası da Çarlık döneminde ortaya atılmıştır. İlminskiy'in temellerini oluşturduğu bu politika Kafkasya, Türkistan, İdil-Ural ve Sibiryâ bölgelerinde yaşayan Türk boylarının şivelerine dayanan¹⁶, birbirinden küçük farklarla ayrılan ve Kiril alfabesi

¹⁰ Aça, "a.g.m.", s. 29.

¹¹ Tınıçıkbeğ Çorotekin, "Kırgızistan Cumhuriyeti", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., s. 475-476, Ankara, 2002.

¹² Aça, "a.g.m.", s. 30; Temur, *a.g.e.*, s. 31-44.

¹³ Klimoviç, 1952 yılında yazdığı bir bildiriye, derlemeci Sooronbayev ve Ömürzakov'dan bahsederken "*ulutçular (ulusçular)*" tabirini kullanmaktadır. Bu konuda bk. Abdıldacan Akmataliyev, Caynakova v.d., *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, II. Tom, s. 209, Bışkek, 2004.

¹⁴ Miftakov ve Rahmatullin öğretmen olarak görev aldıkları bu sahalarda öncelikli olarak Manas Destanı üzerine olmak üzere folklorun bütün sahalarında derleme yapmışlar, Miftakov'un çalışmalarına I. Abdrahmanov da iştirak ederek yıllarca sürecektir Manas ve diğer destanları derleme faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. 1952 yılında B. Malenov, Çaki Taştemiroy ve K. İsmailov'un başında bulunduğu bir heyet Sayakbay Karalayev'den, rejimin hassasiyetlerini dikkate alan ve daha çok dikte etme esasına dayanan ve suni bir ortamda destanı tekrar kayda geçirmişlerdir. Bu konuda bk. Zulpiharov v.d., *Adabiyat*, Taşkent, 2005.

¹⁵ *Manas Entsiklopediya*, II, Tom, s. 108, Bışkek, 1995.

¹⁶ Tacikistan ve Özbekistan sahasında çalışan misyoner Ostromov ve hamileri, Türk ve Tacik topluluklarından "*Sart Uusu*", dillerinden de "*Sart Dili*" meydana getirmeye çalışmışlardır. Otuz dört yıl Türkler yerine "*Sartlar*" anlayışını yerleştirmeye çalışan Ostromov'un çaba-

temelinde oluşturulan farklı yazı dili oluşturma amacına hizmet etmekteydi.¹⁷ Yeni alfabe ve imlâ reformları “şive özerkliği” anlayışına hizmet ederek¹⁸ Türk boyları birbirinden koparılmaya ve merkezi yönetimle uyumlu hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu politika Kırgızistan sahasında da uygulanarak Kırgızlar tarafından kullanılan Arap alfabesi Kırgız fonetiğine uygun hale getirilerek ıslah edilmiştir. Bu amaçla Eşanaalı Arabayev tarafından 1924 yılında kaleme alınan “Kırgız Elippesi (Kırgız Alfabe-si)” adlı kitap Taşkent’te basılmıştır, aynı yıl Kara Kırgız Vilayetinin Parti Komitesi tarafından çıkarılan “Erkin Too (Özgür Dağ)” adlı gazetede yine Arabayev tarafından yazılan “Kaçan Ene Tilibizde Kitep Çıgarar Ekenbiz, Kaçan Biz da El Katarına Koşulabız (Ne Zaman Ana Dilimizde Kitap Çıkara-cağız, Ne Zaman Biz de Millet Olacağız)” başlıklı makalesi yayımlanır. Makale, Sovyetlerin dil ve milliyetler politikasının ana eksenini gösterme-si bağlamında “ana dil” ve “uluslaşma” konusunu işlemektedir.¹⁹ Yine bu bağlamda Kasım Tınıstanov²⁰ tarafından “Çondor Üçün Elippe (Büyük-ler İçin Alfabe)” kitabını hazırlanır; fakat alfabaya Moskova’da müdahale edilir, Kasım Tınıstanov’un kitabın bu haliyle çıkmasına karşı çıkması nedeniyle kitapta yapılan tahrifatlar düzeltilir ve kitap 1927 yılında basılır. Tınıstanov’un başka bir kitabı da yine aynı yıl “Ene Tilibiz (Ana Dili-miz)” adıyla ve Arap alfabesi ile basılır. Bu kitap ilk olarak 1928 yılında Latin alfabesine geçilmesinden dolayı, ikinci olarak da 1931 yılında Latin harfli olarak tekrar basılır. Tınıstanov’un “Til Sabagı (Dil Dersi)” adlı çalışması, 1933 yılında Taşkent’te basılır.²¹

Kırgızlar 1928’e kadar Arap alfabesini, 1928’den 1940’a kadar Latin²², 1940’tan sonra da Kiril alfabesini kullanmaya başlarlar. Ruslar,

ları netice vermiş (Aça, “a.g.m.”, s. 30-31), günümüzde Güney Kırgızistan’da yaşayan Kırgızlar kandaşı olan Özbeklere karşı hakaret için “Sart” tabirini kullanmaya başlamışlardır.

¹⁷ İsa Özkan, “Sovyetler Birliği Döneminde Türkmenistan’da Folklor Çalışmaları”, *Bengü İz-ler*, s. 166, Ankara, 2007.

¹⁸ Temur, *a.g.e.*, s. 46.

¹⁹ Abdıldacan Akmataliyev v.d., *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, s. 18, Bişkek, 2009.

²⁰ Stalin döneminde Türk Dünyası hem etnik temizlenmeye hem de etnik bölünmeye maruz bırakılır. Rejime destek vermeyen bilim adamları öldürülür, halk ise sürgün edilir. Bu babda 1937’de ünlü Kırgız dilcisi Kasım Tınıstanov, eserleri burjuvaziye hizmet ediyor diye, “el düş-manı (halk düşmanı)” olarak adlandırılır. 1933’te Yunus Abdrahmanov milliyetçi diye Komünist Partiden çıkartılır. 1935 yılında İ. Toyçinov da milletçi olarak partiden atılır. 1933 yılın-da Turan Partisi kapatılıp bu parti ile ilişkisi olduğu ileri sürülerek Y. Abdrahmanov, İ. Ay-darbekov, T. Aytmatov, B. İsakeyev, A. Orozbekov, C. Saadayev, T. Coldoşev, A. Ceenbayev, K. Tınıstanov, O. Tınayev gibi politikacı ve bilim adamları idam edilir. Bu konuda bk. Ö.C. Osmonov, *Kırgızstan Tarihi (Bayırkı Doordon Azırkı Mezgile Çeyin)*, s. 371-372, Bişkek, 2007; Mehmet Çeribaş, *Kırgız Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı* (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Tıpkıbasım), Yayınlanmış Doktora Tezi, s. 35, Ankara, 2010.

²¹ Akmataliyev v.d., *a.g.e.*, s. 18.

²² Kırgız Latin Alfabeti, diğer Türk Boylarının kabul ettiği Latin Alfabetiyle harf değerleri açısından, müştereklik taşımakla birlikte, özellikle Sibirya ve Kafkasya Türkleri ile Türkistan Türkleri arasındaki alfabelerde önemli farklar yaratılmış, alfabenin kabulü aceleyle getirilerek yapısında birçok kusur bulunulmasına zemin hazırlanmıştır. Bu konuda bk. Temur, *a.g.e.*, s. 48.

Kırgızların Arap alfabesinden Latin alfabesine geçmelerine itiraz etmedikleri gibi bilakis bu isteği desteklerler. Böyle bir politika güdülmesinin temel sebebi “*dinî referans*” olarak algılanan Arap alfabesinden Kiril alfabesine geçişin daha zor olacağı, bunun için geçişin kolayca gerçekleşmesi için ara bir alfabenin kullanımının daha iyi neticeler vereceği düşüncesidir.²³ Sovyetlerin dil politikasının bir diğeri de Türkistan ve Sibirya sahasında yaşayan ve Ana Türkçe’nin bir kolu sayılan bu lehçeleri “*Altay Türkçesi, Kırgız Türkçesi*”²⁴ şeklinde değil de “*Kırgız Tili, Altay Tili, Özbek Tili, Kazak Tili*” olarak sanki başka başka dillermiş gibi adlandırmaları ve bu topluluklara da “*Türk Dilli Topluluklar*” adlarını vermeleridir. Türk Dilli Topluluklar kavramı, “*Dili Türk, ama kendisi Türk değil*” anlamında Sovyet ilim adamlarınca ve propagandistlerince sıkça kullanılmıştır.²⁵

Hem Çarlık hem de Sovyet Rusya’nın tarih politikası da “*milliyetler*” temelinde gelişmiş, Kırgız ve diğer Türk boylarının tarihi mümkün olduğunca ortak “*Türk*” ve “*İslam*” mefhumundan uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla ilk yapılanlardan biri “*menşe*” ve “*doğal Türk ülkesi*” anlamıyla kullanılan Türkistan²⁶ adının literatürden çıkartılarak, onun yerine bu anlamlardan çok uzak “*Orta Aziya/Borborduk Aziya/Ortalık Aziya*”²⁷ şeklinde coğrafi nitelikli bir adın ikame edilmesidir. Sovyet dö-

²³ Stalin döneminde ekonomik, siyasi ve kültürel birliğin sağlanması için “*lingua franka (ortak dil)*” politikası kabul edilmeye başlanmış, Partinin 1934’teki 17. Kongresi “*Etnik ve Dil*” başlıklarına ayrılmıştır. Kongreden bölgedeki önemli eserlerin Rusçaya tercüme edilmesi ve Kiril Alfabesinin bölge ülkelerine kabul ettirilmesi esası kabul edilmiştir. Bu politikanın neticesinde 102 birlik cumhuriyeti alfabe değişikliğine gitmiştir. Bu konuda bk. Temur, *a.g.e.*, s. 48.

²⁴ Sulayman Kayıpov, “*Kırgız Türkçesi, Kazak Türkçesi*” gibi adlandırmalara karşı çıkmaktadır. Kayıpov’a göre bu adlandırma “*Türkiye Türkçesi*” üzerinden düşünülerek yapılan bir adlandırmadır ve aynı semantik prensipten beslenmemektedir. Kayıpov, “*Türkiye Türkçesi*” tabirinin coğrafi, “*Kırgız, Kazak Türkçesi*” gibi tabirlerin ise etnik temele dayandığını iddia etmektedir. Bu konuda bk. Sulayman Kayıpov, *Folklor Üzerine Yazılar*, Bışkek, 2009.

²⁵ Osmanlı Türkçesi dışında uzun dönem Türkçenin ikinci yazı dili sayılan Çağatay Türkçesi, farklı yazı dilleri oluşturma çabaları neticesinde “*Eski Özbekçe*” olarak adlandırılmış, böylece günümüz Özbekçesi için tarihi bir alt yapı hazırlanmıştır (Aça, “*a.g.m.*”, s. 38). Üstelik Özbek Türkçesi için Kıpçakçadan olduğu kadar Oğuz ve Türkmen Türkçelerine en uzak ve ünlü uyumunun olmadığı Taşkent ağzı esas alınması yoluyla Türk boylarının birbiriyle anlaşmasını engelleyecek en küçük ihtimaller bile düşünülmüştür. Bu konuda bk. Aça, “*a.g.m.*”, s. 37-38.

²⁶ Baymirza Hayit, Türkistan kelimesinin, Sakalar devrinde yazılmış abidelerde (M.Ö. VII. asır ile M.S. II. asır arasında) “*Türkistanak*” olarak geçtiğini, kelimenin İran ve Ermeni edebiyatında ve doğu halkları arasında geniş ölçüde kullanıldığını iddia etmektedir. Hayit, Yakubî’nin Miladi 891 yılında yazdığı Kitabü’l-Büldan adlı eserinde bu kelimeye rastlandığını, Avesta’da da Türkistan ve Turan terimlerinin geçtiğini kaydederek, Avesta’da Tanrı dağlarının doğusundan İtil nehri, Seyhun ve Ceyhun, Horasan arasında kalan toprakların Türkistan ve Turan olarak nitelendirildiğini söylemektedir. Turan ve Türkistan kelimelerini çoğunlukla aynı anlamda kullanıldığını, bu bölgede yaşayan Türklerin hiçbir zaman Türkistan adıyla bir devlet kurmadığını, buradaki Türkler için Türkistan teriminin tabii ve toplayıcı bir yurt adı ile menşe bildiren bir kelime olduğunu ileri sürmektedir. Bu konuda bk. Baymirza Hayit, “*Türkistan Terimi Üzerine*”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 53, s. 23-24, Nisan 1988.

²⁷ *Kırgız-Sovet Entsiklopediyası*’nda Türkistan isminin yerinin uydurma “*Orto Aziya/Orta Asya*” isminin alması konusunda şu cümlelerin kaydedildiği görülmektedir: Orto Aziya, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin güney bölümündeki birlik cumhuriyetlerinin (Kırgız, Özbek, Tacik, Türkmen) memleketi. Kazakistan’ın güneyindeki Kızıl-Ordo, Çımkent, Cambıl,

neminde bunun yanında yeni etnik terimlerin türetilmesi ve bu terimlerin aynı kökten gelen Türk boyları arasında “farklılık yaratmak” için kullanılmaya başlanması da dikkate değer çalışmalardan biridir. Bu anlamda Kazaklara “Kırgız”, Kırgızlara “Kara Kırgız”²⁸ denmesi, Çin Yıllıklarında Hakas²⁹ olarak geçen Kırgız isminin Sibirya’da yaşayan bir Türk boyunu adlandırmak için kullanılması da Sovyet Dönemi milliyetler politikasının neticesi yapılan faaliyetler olarak görülmektedir. Sovyetler, aynı siyasî teşekkül altında yaşayan Türkler arasında etnik ayrımcılığı körüklemek, farklılıkları unutturmamak için “kimliklerin yaşatılması” esasını kabul ettiğini söyleyerek herkesin kimliğini “uyruğa” göre hazırlatmış, bu durum zamanla aynı kökten gelen Türk boyları arasında farklılık duygusuna ve düşmanlıklara sebebiyet vermiştir.³⁰ Sovyetler, bir yandan Türk boylarını birbirinden koparıırken diğer taraftan da “yakınlaştırma” ve “ısındırma” politikalarını da uygulamaya başlamışlardır.

Bu amaçla, kökenlerine dair derin bilgileri olmayan Kazak, Kırgız gibi atlı-göçebe Türk topluluklarına suni birer tarih ve köken yaratma çabaları bilim adamı görüntüsü altında misyoner Ruslarca sistematik olarak uygulanmış; sözlü tarihin egemen olduğu Kırgız Türkleri Ruslar için en uygun zemin ve laboratuvar olmuştur. Bu tarih görüşünün oluşmasında ünlü misyoner Buçirun’ın katkıları inkâr edilemez derecededir. Kırgız ismini “Hakas” kelimesine bağlayan Buçirun, Kırgızların kökenlerini Hunlara komşu Dinlin kavmine dayandırmaktadır.³¹ Başka bir Rusça kay-

Almatı, Taldı-Korgon; Mangışlak vilayetlerinin de içinde olduğu kısım. Bölge, batıda Kaspiy Denizi (Hazar), Güneydoğuda Çin, kuzeyden Aral-İrtiş nehri, güneyde İran ve Afganistan ile çevrili olup burası 1924-1925 yıllarına kadar “Türkistan” olarak adlandırılmıştır. Ruslar, 14 Ekim 1924 tarihinde Türkistan tabirini siyasî literatürden çıkarmışlardır. Bu konuda bk. *Kırgız-Sovet Entsiklopediyası*, 4. Tom, s. 494, Frunze, 1974; Hayit, “a.g.m.”, s. 27. Örneklerle gösterileceği üzere Sagımbay varyantında Türklerin yurdu olarak sürekli Türkistan sözü zikredilmiş; bazen de Orta Aziya (Orta Asya) ve Türkistan terimleri beraber kullanılmıştır. Bu durum, Çarlık ve Sovyet politikalarının etkili olduğunu göstermekte ve o dönemde Kırgızlar arasında Ortoz Aziya tabirinin yerleşmeye başladığına işaret etmektedir.

²⁸ 1924 yılı 14 Ekiminde Sovyet İcra Komisyonu Orta Asya’daki Türk topluluklarını özerklik veriyoruz diyerek birtakım devletçikler yaratacaklar, Kırgızlara da “Kara Kırgız Otonom Oblostu” adında kendilerine bağlı bir otonom bölge vereceklerdir. Bu Oblost, 1926 yılı 1 Şubatında “Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine” dönüşecek, 5 Aralık 1936 tarihinde ise “Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti” kurulacaktır.

²⁹ Sadece Çin Yıllıklarında geçen ve hiçbir Türk boyunun kendini adlandırmak için kullanmadıkları “Hakas” adı, 1920’li yılların başında Sovyetler tarafından Minşu Ovasında ve Yenisey’in Abakan kolu taraflarında yaşayan Türk boylarını birleştirmek amacıyla ortaya atılmış ve bugünkü Hakas Cumhuriyeti’nin adı olmuştur.

³⁰ Bu politika, diğer Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Kırgızistan’da da uygulanmış, aynı siyasî çatının mensubu olan Türk boyları arasında farklılığı vurgulamak üzere kimlik belgelerinin tabiyeti kısmına Özbek ise “Özbek”, Ahıska Türkü ise “Ahıska”, Türkata ise “Türk”, Tatarsa “Tatar”, Uyğursa “Uygur” tabirleri yazılmış, böylece zamanla bunların Türk boyları oldukları unutturulmaya, herkesin ayrı ayrı kimlikleri olduğu duygusu verilmeye çalışılmıştır. Bu durum günümüzde de devam etmekte olup Kırgızistan’da son yıllarda çıkan etnik kavgaları önlemek amacıyla Cumhurbaşkanı olan Atambayev, kimlik belgelerinden bu tanımların kalkacağını ve herkesin kimliğine “Kırgız” yazılacağını deklare etmiştir.

³¹ N.Y. Buçirun, “Bayırkı Mezgilde Orto Aziya’da Caşagan Elder Tuuraluu Malımatardın Cıynagı”, *Kırgızdar*, I Tom, (hızl. Keleş Cusupov), s. 77, Bışkek, 1991.

nakta ise Kırgızlar, Hunların içinde yaşayan bir halk olarak kabul edilip Çin yıllıklarında “Gegun” ve “tszyan” olarak geçen bu addaki kavim, Sayan-Kırka dağının güneyinde, şimdiki Kuzeybatı Moğolistan’da yaşadığı ileri sürülmektedir.³² Hunlar burayı işgal ederek, burada yüz elli yıl hüküm sürerler. Bölgede bu esnada Dinlin halkı yaşamaktadır. İşte tam bu sırada aynı bölgede “gyan-gun” denilen topluluk ortaya çıkar. Bu topluluk, Hunların içinde yaşayıp Hakas-Minusin (Biçurin’e göre Kırgızca “miñ suu” sözünden gelmektedir) ovası da “gyan-gun” adı verilen topluluğun ilk memleketi olur. Bu bölgede Dinliler ile Hun toplulukları birbirine karışır ve bu karışımdan Kırgızlar ortaya çıkar.³³

Sovyetlerin folklor, dil, tarih gibi mevzularda yaptığı ve Türk boylarını ortak köklerinden koparma ve ayrı dil, tarih, ulus ve ülke yaratma çabaları din sahasında da devam etmiştir. Bu amaçla Sovyet rejimi İslam Dinini sadece dinsel değerleri ön planda tutan bir din olmaktan ziyade, siyaset ve adalet gibi kurumları da kapsayan bir olgu içerisinde değerlendirerek, din üzerinden kurgulanan politikaları iki aşamada uygulamaya sokmuştur. Bu politika dâhilinde uygulanan ilk aşama, katı (rigid) bir biçimde dinsizliği hedef alırken, ikinci aşama ise Müslüman azınlıkların benliklerini ifade eden “ulusal iradenin” ve “ulusal bilincin” yok edilmesi olarak belirlenmiştir.³⁴ Sovyetler, ateizm temeline dayanan bu politikalarında İslam Dinini, “ulus” olgusunun esas amili olarak görüyor, hatta Türkler arasındaki birliği ve ortak şuuru sağlayan en büyük gücün din olduğunu biliyorlardı. Hattı zatında sadece din değil, din adamları (mollalar) Türk boyları arasında toplumsal hayatın düzenlenmesinde yadsınamaz görevler alıyorlar; Tombak’ın tabiriyle camide imam, medresede âlim (hoca), nizada yargıç³⁵ olan bu kişiler bu hayatın esas düzenleyicileri olarak toplumunda önemli mevkii işgal ediyorlardı. Bu amaçla İslam’ın ortadan kalkması için camilerin ortadan kalması elzem hale geliyordu.³⁶ Böylece toplumsal hayatın düzenleyicisi olan mollalar (medrese âlimleri) da ortadan kalkacak, Sovyet sisteminin istediği dili Rusça, dini ateizm, milliyeti “Sovyet” olan insan tipi yaratılacaktı.³⁷

Sagimbay Orozbekov ve Manas Destanı

Kırgız Destancılık Geleneginin en büyük temsilcilerinden biri olan Sagimbay Orozbekov, 1867 yılında Isık-Köl’ün güneyindeki Kabırğa (günü-

³² Cusupov, a.g.e., s. 77.

³³ Cusupov, a.g.e., s. 107.

³⁴ Fatma Tombak, “20. Yüzyıl Sovyet Rusya’sında Din, İslamiyet ve Nüfus Üzerine Bir Değerlendirme”, *History Studies (International Journal of History)*, 3/2, s. 361, 2011.

³⁵ Tombak, “a.g.m.”, s. 362.

³⁶ Müslüman Türklerin yaşadığı coğrafya 1917 yılından önce 26.000 cami bulunurken, 1942 yılındaki Sovyet istatistiklerinde bu rakam 1312 olacak, bu sayı 1980’lerde 400’e kadar düşecektir. Bu konuda bk. Tombak, “a.g.m.”, s. 363.

³⁷ Mehmet Yüce, “Kırgız Türklerinin Ulusal Kimlik Politikaları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 162, s. 80, Haziran 2006.

müzde Toru-Ayır) olarak bilinen yerde doğmuş, 1930 yılında Koçkor'da (Kara-Küngöy) hayata gözlerini yummuştur.³⁸ Küçük yaşlarda köyündeki Özbek moldo (molla)'dan okuma-yazma eğitim alır. Özbek molla sayesinde Çağatay Edebiyatını da öğrenen Sagımbay, bu edebiyatının güçlü temsilcileri Ali Şir Nevai ve Ebulgazi Bahadır Han'dan etkilenir, klasik Türk ve İslam eserlerini tanır. 1916 yılındaki "ürkün" hadisesinde Doğu Türkistan'a kaçmış, bir yıl sonra ülkesine tekrar dönmüş, bu olay Sagımbay'da derin tesirler bırakmıştır.

Sagımbay, şiir söyleme yeteneğini, daha çocukken göstermeye başlar. Onun sanat hayatına lirik ve güldürücü şiirlerle başladığı, ölenlerin arkasından koşoklar (ağıt) yaktığı, ayrıca şölenlerde car çakıruu (çığırkanlık) yaptığı, bu yeteneklerini geliştirerek zamanla destan söylemeye başladığı bilinmektedir.³⁹ Sagımbay 15-16 yaşlarında Manas söylemeye başlar. Hayatının sonuna kadar destancılığı hususi iş edinir.⁴⁰ Sagımbay'ın ilk ustası Semetey'i iyi bilenlerden birisi olan abisi Alişer'dir. Fakat Sagımbay Manas'ı söylemeye başladıktan sonra Alişer "bir eve bir destancı yeter" diyerek destancılığı bırakır. Rahmatullin, Manasçı Şapak'a dayanarak Sagımbay, Tınıbek'in hocası Çonbaş'ı (Narmantay) ilk duyduğunda ona çırak olmak için yurdundan ayrılmak ister. Sagımbay'ın yetişmesinde Çonbaş dışında Keldibek Baribos Uulu, Balık (Bekmurat Kumar Uulu), Naymanbay Balık Uulu, Tınıbek Capiy Uulu, Akılbek ve Dıykanbay gibi büyük ustaların tesiri açık olarak gözükmemektedir. Sagımbay, ef-sanevi Manasçı Keldibek'i yetmiş yaşında iken tanır. Onun önünde destan icra eder. Keldibek, melodileri söyleme konusunda tam yetişmiş değildir. Melodileri kullanma, el-kol sallama gibi, her türlü hareketleri Sagımbay'a öğretir.⁴¹ Bu bağlamda Sagımbay, destan icrasını Keldibek'ten, destanın temel vakalarını ve konularını Tınıbek'ten öğrenir.⁴²

Sagımbay farklı birçok destancıdan ders alması yanında farklı birçok destancının da ustası olur. O Şapak Rısmende Uulu, Togolok Moldo, Moldobasan Musulmankulov, Bağış Sazan Uulu adlı Narın (Tanrı Dağı) Mektebi mensuplarının hocası olur.⁴³ Sagımbay, 1916 yılındaki "ürkün" hadisesinde ailesi ile Doğu Türkistan'a kaçır. Oradan 1917 yılında döner. İki yıl At-Başı'nda kalır. Ağabeyi Alişer 55 yaşında orada ölür. Çin'e

³⁸ S. Aliyev, T. Kulmatov, *Manasçılar Cana İzildöçölör*, s. 89, Bişkek, 1995; *Manas Entsiklopediya*, II. Tom, s. 165-166, Bişkek, 1995; *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, II. Tom, s. 194, Bişkek, 2004; Kamçibek Düşaliyev, *Kırgız El Muzıkası*, s. 115, Bişkek, 2007; Samar Musayev v.d., *Manas: Kırgız Elinin Baatırdık Eposu*, I. Tom, s. 24, Bişkek, 1995.

³⁹ K. Asanaliyev v.d., *Akındar Çıgarmaçılığının Tarihünün Öçerkleri*, 515, Frunze, 1988; Akmataliyev, Caynakova v.d., *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, II. Tom, s. 194, Bişkek, 2004.

⁴⁰ Akmataliyev, Caynakova v.d., *a.g.e.*, s. 195; S. Aliyev, T. Kulmatov, *a.g.e.*, s. 91; K. Asanaliyev v.d., *a.g.e.*, s. 515; Musayev v.d., *a.g.e.*, I. Tom, s. 24.

⁴¹ Aliyev, Kulmatov, *a.g.e.*, s. 91-92; Düşaliyev, *a.g.e.*, s. 115; Asanaliyev v.d., *a.g.e.*, s. 516; *Manas Entsiklopediya*, II. Tom, s. 167; Musayev v.d., *a.g.e.*, I. Tom, s. 30.

⁴² Asanaliyev v.d., *a.g.e.*, s. 517; Musayev v.d., *a.g.e.*, I. Tom, s. 31.

⁴³ Aliyev, T. Kulmatov, *a.g.e.*, s. 93.

kaçan ve oradan döndükten sonra da büyük zorluklarla ve cefalarla karşılaşan Sagımbay altı kız, bir erkek çocukla yoksulluk içinde yaşar.⁴⁴

Tanrı Dağı (Tyan-Şan veya Narın) mektebine mensup olan ve bu mektebin en büyük ustası sayılan Sagımbay, destanı bütün Kırgızistan'ı dolaşarak icra eder. O dönemde Kırgızistan'da eğitim müfettişliği yapan ve başında bulunduğu Derleme Derneği aracılığıyla folklor materyallerini toplama işini hususi görev edinmiş olan Başkurt Türk'ü Kayum Miftakov'un dikkatini çeker. Miftakov, Sagımbay'ı bularak ondan destanı yazıya aktarmaya başlar. Bu işi bir süre yaptıktan sonra görevi kendisi de o dönemin medreselerinde yetişmiş bir Kırgız beyinin oğlu olan İbray Abd-rahmanov'a bırakır. Destancıdan 1922-1926 yılları arasında 180.378 mısra yazıya aktarılır.

Manas Destanı'nın Sagımbay Varyantında Aidiyet Duygusu ve Türk Kimliği

Ruslar bölgeyi işgal edene kadar Türkistan sahasının doğu bölümünde Çağatay Türkçesi, kuzeyinde ise Kıpçak Türkçesi (Tatar, Başkurt, Kazak, Karakalpak, Kırgız lehçeleri) yazı dili olarak kullanılmaya başlanmış, 15. asırdan itibaren Türkçe, Batı Türkçesi (Oğuz lehçesine dayanan yazı dili), Doğu Türkçesi (Çağatay Türkçesi) ve Kuzey Türkçesi (Kıpçak lehçesine dayanan yazı dili) olmak üzere üç yeni yazı dili halinde günümüze kadar gelmiştir. Doğu Türkçesine Çağatayca adı sonradan verilmiş, 14. asırda başlayan bu yazı dili Ali Şir Nevai ile en yüksek mertebesine ulaşarak 15. ve 16. asırlarda en parlak devrini yaşayan sonra da yerini Modern Özbek Türkçesine bırakan Türk yazı dilidir.⁴⁵

Kırgız Türkleri, Kıpçak Türkçesi mensubu olmalarına karşın, yaşadıkları bölgelerde hem Kıpçak hem de Çağatay Edebî Dilini kullanmışlardır. Bu iki yazı dili, iletişim kurmaktan çok daha öte, temsilcileri aracılığıyla Türk ve İslam mefhumlarının Türk boyları arasında yayılmasında ve yerleşmesinde aracılık görevi yapmıştır. Sagımbay, daha küçük yaşlarda Özbek bir moldo (molla/hoca) aracılığıyla Çağatay Türkçesini ve temsilcilerini tanımış, Kırgızlar arasında çok yaygın olarak bilinen Yusuf Has Hacib'in söz varlığına ve üslubuna⁴⁶, Ebulgazi Bahadır Han'ın⁴⁷ tarihçili-

⁴⁴ Musayev v.d., a.g.e., I. Tom, s. 32-33.

⁴⁵ Muharrem Ergin, "Doğu Türkçesi (Çağatayca)", *Türk Dünyası El Kitabı*, II. Cilt, TKAE Yay., s. 211, Ankara, 1992.

⁴⁶ Kırgız şairlerinin birçoğunun Kutadgu Bilig'de tesadüf edilen üslupla şiirler yazdıkları görülmektedir. Kutadgu Bilig'de görülen "Ukuş körkü til ol/Bu til körkü söz/Kişi körkü yüz ol/Bu yüz körkü köz (aklın süsü dil, dilin süsü söz, insanın süsü yüz, yüzün süsü göz)" (Dil-açar, *Kutadgu Bilig İncelemesi*, TDK Yay., s. 29, Ankara, 1995) gibi sözlerle Kırgız akın ve ırk-çılarında "Ekçinin körkö-töl menen/Egindin körkü-cer menen/Eliktin körkü-tör menen (Keçinin güzelliği döl ile/Ekinin güzelliği yer ile/Karacanın güzelliği yüksek dağ ile)" (Şeriyev, Muratov, *Kırgız Adabiyatı Terimlerinden Tüshündürmө Sözdüğü*, s. 103, Bışkek, 2003), "Özöndün körkü tal menen/Cayloonun körkü mal menen/Cakşı cigit nurlanat/Carooker suluu car menen (Nehrin güzelliği söğüt ile/Yaylanın güzelliği mal ile/İyi yiğit nurlanır/Şefkatli güzel yar ile)" (Çeribaş, a.g.e., s. 46, 2010).

ğine ve şecereciliğine, Ali Şir Nevai'nin Türkçeciliğine vakıf olmuştur. Rabguzi'nin Kıssasü'l-Enbiyası'nın⁴⁸, Hoca Ahmet Yesevî'nin Hikmetleri'nin, Ebulgazi Bahadır Han'ın Şecere-i Terakimesi'nin sözlü yollarla nesilden nesle aktarıldığı ortamda yetişen Sagımbay, destanında böyle bir ortamda yetişmenin kazandırdığı millî şuuru, milli birlik ve Türklük duygusunu sık sık işlenmiştir. Sagımbay'a göre Türk boylarının atası "Türk"⁴⁹, vatani da "Türkistan"dır.

Manas Destanı'nın Sagımbay Orozbekov varyantı, temelde iki tarihi tabaka üzerine kurulmuştur. Bu tabakalardan birincisi kahramanın olağanüstü doğumu, ad alması, kırk çiltten (kırklar) ile tanışması⁵⁰, atı Akkula'nın Manas ile aynı anda doğması, Celmoguz ve benzeri mitik varlıkları ve vakaları içine alan "mitik (gizli/fantastik/muhayyel) tabaka, diğeri de Kırgızların Kalmuk, Çin ve iç düşmanlara karşı mücadelesini anlatan kahramanlık (gerçek/bilinen/açık)" tabakasıdır. Bu tabakaların her ikisi de merkezi kahraman Manas'ın şahsiyetinde İslam ve Türklük ideali etrafında gelişen vakalarla örülüdür. Özellikle Almambet Okuyası⁵¹, Kiçi

⁴⁷ Sagımbay Orozbekov, Manas Destanı'na Manas'ın şeceresi ile başlar. Ebulgazi Bahadır Han şecereciliği temelinde verilen bu şecereler, destanın muhtelif bölümlerinde de sık sık tekrar edilir ve vurgulanır. Aynı geleneğin Sagımbay'ın öğrencisi Togolok Moldo'da da görülməsi, onun şeceresinin de Ebulgazi şecereciliğine dayanması, destancıların aynı zamanda birer şecereci olarak yetiştiğine ve Kırgız Türkleri arasında böyle bir geleneğin oluştuğunu göstermektedir.

⁴⁸ Kırgız okur-yazar çevresinde yakın zamana kadar Kıssasü'l-Enbiya yazma geleneği de yaşatılmıştır. Bu bağlamda 1864-1933 yılları arasında yaşayan Hokand Hanlığı sarayında hizmet eden Kırgız Türkü Toktogazı Moldo'nun 7149 mısralık "Kıssasü'l-Enbiyası" iyi bir örnek oluşturmaktadır. Eser için bk. Toktogazı Moldo, *Azireti Paygambarlar Bayanı (Kıssasü'l-Enbiya)*, (hızl. Temirbek Toktogazı), Bışkek, 2005.

⁴⁹ Örneklerle gösterileceği üzere destanda Türk boylarının atası Türk, dili Türkçe, yurdu Türkistan olarak zikredilmekle birlikte, eserin metin kısmından sonra gelen açıklama bölümünde Türk maddesinde Çarlık ve Sovyet politikalarının yakın zamana kadar etkili olduğunu, Sovyet döneminde yetişmiş araştırmacıların bakış açılarında günümüzde de pek değişme olmadığını göstermektedir: "Eskiden beri Orta Asya'da yaşayan, yine bir kısmı Orta Asya'ya 6. asırda başlayarak yerleşen Türk dilinde konuşan topluluğun (boyların) genel adıdır. Sonra bütün bölgede yaşayan ve Türk dilinde konuşan toplulukların tümü 'Türk' diye ad almıştır. Halk arasındaki şecerelerde 'Türk' sözü özel ad olarak bütün Türk topluluklarının atalarından biri olarak adlandırılmakta ve böylece Kırgızların en eski atalarından biri olarak da düşünülmektedir." Bu madde için bk. Müsayev v.d., a.g.e., III. Tom, s. 576.

⁵⁰ Manas, babası Cakıp tarafından etrafa zarar veriyor gerekçesi ile, çobanları olan Oşpur'un yanına verilir. Yaylada koyun güden Manas, bir gün bir börünün koyunlardan birini alıp kaçtığını görür ve peşine düşer. Kurdu takip ederek bir mağaraya gelir ve orada kırk çiltten (kırklar) ile tanışır. Kırk çiltenden birinin silkinerek börüye dönüştüğünü gören Manas, koyununu alanların da bunlardan biri olduğunu anlar. Bu konuda bk. Müsayev v.d., a.g.e., I. Tom, s. 176-186.

⁵¹ Destanın Almambet Bölümünde Almambet, on altı yaşında iken yakın arkadaşları ile ava çıkar. Önce bir domuzu, ardından bir kaplanı avlayan Almambet, bir Karacaya rastlar. Karacayı takip eder, Karaca orman içinde kalabalık kişilerin olduğu bir yere gelir ve silkinerek insana dönüşür. Şaşırıp kalan Almambet oradakilere kim olduklarını sorar. Onlar da Allah'ın emri ile seni "ak dine (İslam)" çağırmaya geldik der ve kaybolurlar. Çok konuşamadım, sözleri beni ikna etmedi, diye düşünen Almambet, dürbün ile etrafı gözler ve uzaktaki bir dağın başında konuştuğu kişilerin karaltısını görür. Onların kim olduğunu merak eden Almambet, dağa yalnız gider. Orada onlardan birini görür ve selam verir. Cevap alamayan Almambet, "bunlar benim dilimi bilmiyor" diye düşünürken, içlerinden Kökçö adlı birisi "kâfirsın bir de selam veriyorsun" der. Almambet, "kâfir ne, Müslüman kim" diye sorar. Bunun

Çabuul (Manas'ın Mekke'ye gidişi bölümü)⁵² gibi ana epizotlarda İslâm ideali açık olarak görülmektedir.

Destanlar, ortaya çıktığı topluluğun muhayyilesinin ürünüdür. Bu nedenle destan metinleri, halkın ortak duygu, düşünce ve inançlarının, örf-âdetlerinin, ahlâkî değerlerinin, dış dünyayı algılama biçiminin, kendini din ve millet olarak nerede konumlandığına şairin dilinden estetik olarak ifade edilmiş şekilleridir. Manas Destanı'nın Sagımbay varyantı, Çarlık ve Rus politikalarının tam yerleşmediği, klasik mekteplerin devam ettiği, Çağatay Edebî Dilinin güçlü tesirinin yaşadığı bir dönemde yazıya aktarılmıştır (1922-1926). Bu nedenle destanda, her ne kadar destancı "Kırgız" olmakla övünse de destana yön veren iki temel fikrin Türk ve İslâm mefhumu olduğu göze çarpmaktadır. Bu bağlamda Sagımbay varyantında Kırgızlar, Kazak'tan, Tatar'dan, Özbek'ten, Kıpçak'tan, Nogay'dan ayrı tutulmaz, hep onlarla birlikte anılır ve bütün bu boyların esasta Türk olduğu sık sık vurgulanır:

...
Kazak, Kırgız, Özbek,
Kazatka tuugan özü-dep,
Kacıldagan kapırdın
Kanday aytkan sözü?!-dep,
Kıpçaktardan Eleman,
Kıyır tuugan Çeçen Taz,
Tatarlardan Er Eşte,
Cedigerdin⁵³ Bağış⁵⁴,
...

...
Kazak, Kırgız, Özbek,
Gaza için doğmuş hepsi diye,
Dırdır eden kâfirin
Nasılmış sözü?! diye,
Kıpçaklardan Eleman,
Hısım akraba Çeçen Taz,
Tatarlardan Er Eşte,
Cedigerin Bağış'ı,
...

Sagımbay, destanında açıkça görüldüğü üzere "Türk Birliği" taraftarıdır. O, Türk boylarını aynı atanın çocukları olarak gördüğü gibi onları sevinç ve üzüntüde de aynı mekânda ve zamanda buluşturur. Boylar destanda birbirinin düşmanı değil, aynı anne ve babanın çocukları gibi birbirini seven, birbirine yardım eden, iyi, kötü günde bir araya gelen

üzerine Kökçö Müslümanlığı anlatır ve bu sözler Almambet'in yüreğine işler. Bundan sonra Almambet ve Kökçö dost olurlar. Bu konuda bk. *Manas Ensiklopediya*, II. Tom, s. 34.

⁵² Bu bölüm, Sagımbay'da "Kiçi Çabuul" olarak bilinen yaygın adı "Kiçi Kazat" olan ana epizotun içindedir. Manas, Altay'a göçmek için halka haber verir ve "keleş meclisi" kurar. Toplanan halka ziyafet verdikten sonra "Baram dep koydum ele, Mekege baruuga uruksat bergile (Gitmek istiyorum, Mekke'ye gidişime izin veriniz" diye sorar. Akun Han'a "çocuksuzluğumuzda bel kiuda (çocukları evlendirmek için ant verme) olduk, kızını oğluma ver" der. Halk, Manas Mekke'ye giderse dönmeyeceğinin düşünür. Manas halkın rızasını aldıktan sonra on dokuz gün denizde, dokuz gün çölde yürüyerek Mekke'ye gelir. Onları Abunazir karşılar. Manas'ı Medine'ye de götürür ve Manas, Hz. Peygamberin mezarını ziyaret edip yurduña döner. Bu konuda bk. *Manas Ensiklopediya*, II. Tom, s. 62-63.

⁵³ Cediger, Kırgızlarda sağ kanata mensup boylardan birinin adıdır. Şecereelerde Koyloy'un oğullarından biri olarak kabul edilir. Bu ad, Manas Destanı'nda da Kırgızların boylarından biri olarak zikredilmektedir. Bu konuda bk. Karatayev, Eraliyev, a.g.e., s. 165.

⁵⁴ Musayev v.d., a.g.e., I. Tom, s. 161-162.

kardeşler gibi tasvir edilir. Cakıp'ın rüyasının yorulmasında, Manas'ın doğumunda, göbek bağının kesiminde, ad almasında ve kâfirlere karşı savaşta Türk boyları hep bir arada zikredilir, Türklerin yiğitliği ve kahramanlığı methedilir:

Destanda Cakıp'ın rüyasını Türk beyleri ve kahramanları beraberce yorar:

...
Baycigit kepti başadı:
Ey Berdike menen Dambilda,
Belgilü Çeçen Taz eleñ,
Bay Cakıp tüşü tüş eken,
Bul oñunan çikkan iş eken,
Uşu tüştü çın bolso,
*Oyrotu baskan kişi eken!*⁵⁵

...
Dambilda turup kep aytat:
Barakelde Baycigit
*Kup corudu dep aytat.*⁵⁶

...

...
 Baycigit söze başladı:
 Ey Berdik'e ile Dambilda,
 Meşhur Çeçen Taz idin,
 Bay Cakıp'ın düşü düş imiş,
 Bu hayra yorulacak iş imiş,
 Şu düş gerçek olsa,
 Oyrot'u basacak kişi imiş.

...
 Dambilda söze başlar:
 Bravo Baycigit,
 Güzel yordu diye başlar.

...

Manas'ın doğumunda ve göbek bağının kesilmesinde de Türk beylerinin hanımları birbirlerine yardım ederler:

...
Ertenki künü beyşembi,
Tuur künü boldu-dep,
*Berdike'nin*⁵⁷ *katını,*
Belendetip kalıptır,
*Dambıldanın*⁵⁸ *katını*
Dayardanıp alıptır,
*Akbaltanın*⁵⁹ *katını*
*Azır bolup kalıptır.*⁶⁰

...

Dambıldanın zayıbı,

...
 Ertesi günü perşembe,
 Doğacak günü oldu diye,
 Berdike'nin hanımı,
 Hazırlanıp kalmış,
 Dambilda'nın katını
 Hazırlanıp durmuş,
 Albalta'nın katını
 Hazır olmuş.

...

Dambilda'nın hanımı,

⁵⁵ Musayev v.d., a.g.e., s. 122.

⁵⁶ Musayev v.d., a.g.e., II. Tom, s. 123-124.

⁵⁷ Berdike, Kırgızistan'ın Talas bölgesinde yaşamış, efsanevi kişiliği ile halk arasında meşhur olmuş Kırgız kahramanı.

⁵⁸ Destan kahramanlarından olan Dambilda, metinde bazen Türktün uulu (Türk oğlu) (Musayev v.d., a.g.e., I. Tom, s. 118-119) bazen de Özbek (Türk uulu Abdilda, Özübekten Dambilda (Türk oğlu Abdilda, Özbek'ten Dambilda) (Musayev v.d., a.g.e., I. Tom, s. 166-167) olarak zikredilmektedir.

⁵⁹ Akbalta, Noygutların hanı ve Çubak'ın babası olarak destanın müspet kahramanlarından biridir.

⁶⁰ Musayev v.d., a.g.e., I. Tom, s. 131-132.

Kindigin özün kes-dedi.
 Balanın kesti kindigin,
 Kubangandan Çıyırđı
 Kudaanın bildi birdigin.
 Oromolun kolgo alıp,
 Oroyun-dedi balanı,
 Ošo kündö bu bala
 Oñ kolun suurop alğanı.⁶¹

...

Göbek bağını kendin kes dedi.
 Çocuğun kesti göbeğini,
 Mutlu olarak Çıyırđı
 Allah'ın bildi birliğin.
 Başörtüsünü eline alıp,
 Sarayım dedi çocuğu,
 O zaman bu çocuk,
 Sağ elini geri çekti.

...

Manas'ın ad alması, destanda Türk boylarının toplandığı kurultaylara özgü olarak büyük bir sahne şeklinde tasvir edilir. Toyda eğlenceler, yarışlar, güreşler yapılır. Toya katılan yabancı elçilere destancının ağzından Türklerin gücü, birliği ve beraberliği dile getirilir. Destancı bu tip sahnelerde Kırgız, Kazak, Özbek gibi boy adlarını kullanmaktan imtina etmese de umumiyetle Türk kavramını yeğler. Menfi kahramanlar müspet kahramanlara hitap ederken umumiyetle Türk boylarının adı yerine "Türkoğlu", "Turan soyu" şeklinde seslenir, müspet kahramanlar da "Kırgız'ım, Kazak'ım, Özbek'im" demek yerine "Türk uulumun (Türk oğluyum)" diye kendini tanıtır:

...
 Badişa eken Cakıp dep,
 Koşomatın aytışıp.
 Kıtaydan kırk miñ kol keldi,
 Kıl cılooluu Oyrotton,
 Tuuşań törö zor keldi.
 Kalmaktan kanca kol keldi,
 Kazak, Kırgız mol keldi.
 Türktön tümön kol keldi,
 Düynönü basıp mol keldi.⁶²

...

Mañguldan Çokon döö çıktı,
 At minbegen cöö çıktı.
 Arkı atası Turan-dep,-
 Namızduular cönöl-dep,-
 Berki atańar Türk-dep,-
 Betteşińer cürüp-dep,-
 Atı Çokon balban-dep,-
 Betteşkenin alğan-dep,-
 Namustanıp Mañguldar

...

Padişahmış Cakıp diye,
 Yalakalığını yapmış.
 Çin'den kırk bin asker geldi,
 Kıl yularlı Oyrot'tan,
 Tuuşań bey görkemli geldi.
 Kalmuklardan çokça asker geldi,
 Kazak, Kırgız kalabalık geldi.
 Türk'ten on bin asker geldi,
 Dünyayı kaplayıp kalabalık geldi.

...

Moğol'dan Çokon dev çıktı,
 At binmeyip yaya çıktı.
 İlk atası Turan diye,
 Namuslu olanlar hadi diye,
 Yakın atanız Türk diye,
 Karşıma gelin diye,
 Adı Çokon pehlivan diye,
 Karşısına çıkanı yenen diye,
 Namus meselesi yapıp Moğollar,

⁶¹ Musayev v.d., a.g.e., I. Tom, s. 136-137.

⁶² Musayev v.d., a.g.e., I. Tom, s. 158.

*Aybattuusun salgan-dep,-
O, tügönböy catkan Türktön,
Tügölbay attuu balban-dep,-
Bu sürüşköñün algan-dep
Kaaladı kalkı baarısı,
Caşı menen karısı.⁶³*

...

*Küröştü eköo salganı
Biri Mañgul biri Türk,
Bilekteşip kalganı,
Bir culkkanda Baytügöl
Bileğin suurop alganı.
Erdemsigen Çokondun,
Baytügöl kolun karmadı,
Balbansıgan badirek,
Suura albay kolun kalganı.
Kolun koşo Baytügöl
Belboodon barıp karmadı.
Menmensigen çoñ Çokon,
Beri bakpay kalganı.
Kalın curt karap turganı,
Kaldaytıp kelip Çokondı
Baytügöl karmap urganı.
Balbandı Türk cığıptır,
Altı sıyr, beş cılkı,
Baygesin alıp cığıptır.⁶⁴*

...

*Türk kubanıp dürküröp,
Kızıl çok Kitay cırtunan,
Künös degen bir balban
Kürsüsün alıp koluna,
Kündöy bolup kürküröp,
Turandın bolgon tukumu,
Tögömün -dep,-kanındı,
Kıyamın-dep,-canındı,
Maydanga kirdi bakırıp,
Türk tukumu bolgonuñ,
Kel beri! dep çakırıp.
Arkı atası Barak Kan,
Öz atası Kambar Kan,*

Heybetlisini çıkarttılar diye,
O, tükenmeyen Türk'ten,
Tügölbay adlı pehlivan diye,
Bütün rakibini yenen diye,
İstedi halkın hepsi,
Genç ile ihtiyarı.

...

Güreşe ikisi başladı.
Biri Moğol biri Türk,
Bilek verip kalması,
Bir sallamada Baytügöl,
Bileğin çekip almış.
Yiğitlik yapan Çokon'un
Baytügöl kolunu tuttu,
Pehlivanlık taslayan küstah,
Kolunu çekip çıkaramadı.
Koluyla birlikte Baytügöl,
Kemerinden tuttu.
Kibirli büyük Çokon,
Bu tarafa bakamamış.
Kalabalık halk bakıp durması,
İri yarı Çokon'u tutup,
Baytügöl'ün tutup vurması.
Pehlivanı Türk yıkmış,
Altı sıyr, beş yılki,
Hediyesini almış.

...

Türkler sevinip cıgılık atıp,
Çin yurdundan,
Künös adlı bir pehlivan
Gürzünü alıp eline,
Gök gürültüsü gibi kükreyip,
Turan'ın soyundan gelenlerin,
Dökeceğim diye kanını,
Kıyacağım diye canını,
Meydana girdi bağırıp,
Türk soyundan gelenleri,
Gel beri! diye çağırıp.
İlk atası Barak Han,
Öz babası Kambar Han,

⁶³ Musayev v.d., a.g.e., I. Tom, s. 159.

⁶⁴ Musayev v.d., a.g.e., I. Tom, s. 160.

*Kazaktan çıktı muktı can,
Özünün atı Aydarkan.
Aydarkan çıktı akırıp,
Aybattanıp bakırıp:
Kıtaydan bolsoñ sen-dedi,
Kılım Türktön men-dedi,⁶⁵*

...

*Kazak'tan çıktı iyi bir can,
Kendisinin adı Aydarkan,
Aydarkan çıktı haykırıp,
Heybetlenip bağırıp:
Çin'den olsun sen, dedi,
Asrın Türk'ü ben-dedi,*

...

Destancılar meslek erbabı olarak icra sırasında halkın duygu ve düşüncesini, temel bilgi düzeyini, yaklaşım tarzını bilmek, destana bu bilgiler ışığında hem geleneksel kabulleri hem de çağının düşüncelerini sokmak durumundadırlar. Bu nedenle destancılar her ne kadar destanın temel vakalarını değiştiremezlerse de hem halkın hem de kendilerinin duygu ve düşünce evrenini destana yansıtırlar. Böylece destanda eski ile yeni, geçmiş ile günümüz beraberce yaşar. Bu bağlamda Sagımbay Orozbekov, merkezi kahraman Manas'ı, Manas'ın yiğitlerini, yardımcılarını, düşmanlarını etnik olarak tanımlar ve onları halkın temel bilgilerine, bakış açısına, kabullerine göre konumlandırır. Bu konumlandırmada merkezî kahraman Manas ve yardımcıları soy olarak Türk, Turan, Hz. Nuh, Yafes gibi efsanevî kişilere bağlanır:

*Atabız Türk bolgon soñ,
Arbak urgan Kıtaydan
Ayanıp kantip kalalık!
Munu aytıp Er Manas,
Muñayıp turdu köp alaş,
Bilbegender köp eken,
Biri birinen kep surap:
Birge beken түбүбүз?
Bizdin bölök түрүбүз,⁶⁶*

...

*Başı Baygur urugu,
Tübü Türktün ulugu,
Azırkısın cerdegen,
Altay Toodo turugu,
Karuu katı Karakan,
Kak oşondon taralgan.
Arbağı biyik Alaş Kan,
Ataktuusu köp bolup,
Ar tarapka taraşkan.⁶⁷*

*Atamız Türk olduktan sonra,
Ervahlar vurmuş Çin'e,
Nasıl acıyıp dururuz!
Bunu söylediğinde Er Manas,
Bunalıp durdu yabancılar,
Bilmeyenler çok imiş,
Biri birinden sorup:
Bir değil miydi kökümüz,
Bizim ayrı ayrı türümüz.*

...

*Başı Baygur boyu,
Kökü Türk'ün büyüğü,
Şimdiki yerleştiği,
Altay dağında durağı,
Kuvveti katı Kara Han,
İşte ondan ayrılmış,
Ervahı yüksek Alaş Han,
Şöhreti çok olup,
Her tarafa yayılmış.*

⁶⁵ Musayev v.d., a.g.e., I. Tom, s. 160, 161.

⁶⁶ Musayev v.d., a.g.e., II. Tom, s. 113.

⁶⁷ Musayev v.d., a.g.e., II. Tom, s. 300.

...
 Eleman uulu Töştüksün,
 Eştektin uulu Camgırçı,
 Aydarkandın Kökçösü,
 Ataktuu baatır Mambetsin,
 Cakiptin uulu Manasın,
 Cañı örgügön balasın,
 Cayıl kaapır çıkkanga
 Calpı Türktün urugu
 Caşınıp kaday kalasın?⁶⁸

...
 Atam Cakıp, Manasmın,
 Arki urugum Alaşmın,
 Tübüm Türktün uulumun,
 Calganı cok munumun,
 Casalgandın kulumun,
 Cay suraysın kız menden,
 Cañı karmap turumun,
 Özüñ aytkın özüñdü,
 Men da ugayın sözüñdü.⁶⁹

...
 Tübübüz Türktün kulubuz
 Biz da Turan uulubuz
 Canıbizdı kıyba-dep,
 Calnıp sizge turubuz.⁷⁰

...
 Atamız Turan Kara Kan,
 Andan kele tüşkөndө,
 Altı taypa taragan.
 Uluk ötkön Uguz Kan⁷¹,

...
 Cançışkan eki bala-dep,
 Baarın Turan urugu,
 Namıstanba aga! -dep,
 Teyiş Kan süylöp kalganı.
 Abaın Bakay, Aydarkan,
 Makul kep! -dep kalganı.⁷²

...
 Eleman'ın oğlu Töştük'sün,
 Eştekin oğlu Camgırçı,
 Aydarkan'ın Kökçösü,
 Meşhur bahadır Mambet'sin,
 Cakıp'ın oğlu Manas'ın,
 Yeni gelişen balasın,
 Şerir kâfir çıktığında
 Bütün Türk boyları
 Saklanıp nasıl kalırsın?

...
 Babam Cakıp, Manas'ım,
 Eski köküm Alaş'ım,
 Köküm Türk oğluyum,
 Yalanı yok bu sözün,
 Yaratanın kuluyum,
 Yurdumu sorarsın kız benden,
 Yeni yurt kurup duruyorum,
 Kendin tanıt kendini,
 Ben de duyayım sözünü.

...
 Aslımız Türk'ün kuluyuz
 Biz de Turan oğluyuz
 Canımıza kıyma diye,
 Yalvarıp size duruyoruz.

...
 Atamız Turan, Kara Han,
 Ondan gelindiğinde,
 Altı tayfa türemiş.
 Büyük geçmiş Oğuz Han,

...
 Ezilmiş iki çocuk diyerek,
 Tümü Turan boyu,
 Gücenme ona, diye,
 Teyiş Han söylemiş.
 Amcan Bakay, Aydarkan,
 Uygun söz! demiş.

⁶⁸ Musayev v.d., a.g.e., II. Tom, s. 324, 325.

⁶⁹ Musayev v.d., a.g.e., II. Tom, s. 353.

⁷⁰ Musayev v.d., a.g.e., I. Tom, s. 256.

⁷¹ Musayev, Mederaliyev, V. Tom, a.g.e., s. 20.

⁷² Musayev v.d., a.g.e., III. Tom, s. 104.

...
 Tüpkü atam Capas Nuk-dedi,
 Tübünön sözüm bu-dedi.
 Berki atam Turan er-dedi,
 Aşıkpay tıñday ber-dedi.
 Andan Karakan-dedi,
 Anın tutkan ökümün
 Azar tümön can-dedi.
 Andan Alaş kan-dedi,
 Ökümünö karagan,
 Cetimiş uluk şaar-dedi.⁷³

...
 Nuktun uulu Capes-deyt,
 Türk uulu tıñdap otursan,
 Tüp atañdı tababız.
 Namut dariya ber cagin,
 Atabız Capes alıptır,
 Eç kim barbay al cerge,
 Ereder eelep kalıptır.
 Capes uulu dört bolup,
 Alardın bet alğan cagı ört bolup,
 Eki ekiden bölünüp,
 Elge şaşı körünüp,⁷⁴

...
 İlk atalarım Yafes, Nuh dedi,
 Eskiden beri sözüm bu dedi.
 Yakın atam Turan er dedi,
 Acele etmeden düzenle dedi.
 Ondan Kara Han, dedi,
 Onun hükmünün geçtiği
 Binlerce can, dedi.
 Ondan Alaş Han dedi,
 Hükmü altında,
 Yetmiş büyük şehir dedi.

...
 Nuh'un oğlu Yafes diyor,
 Türk oğlu sağ salim otursan,
 En eski atanı buluruz.
 Namut deryasının beri yakasını,
 Atamız Yafes almış,
 Hiç kimse gidemez oraya,
 Kahramanlar sahiplenip kalmış.
 Yafes oğlu dört imiş,
 Onların baktığı yer ateş imiş,
 İki kola ayrılıp,
 Halk arasında ünlenip,

Destanda Sagımbay, Türk boylarını yeri geldikince zikreder. Onun destanında Kırgız başta olmak üzere Kıpçak, Tatar, Kazak, Özbek, Uygur sık sık geçen Türk boy isimleridir. Sagımbay, bu boyları umumiyetle "Türk uulu (Türkoğlu)", "Turan uulu (Turanoğlu)", "Capes uulu (Yafesoğlu)", "Ata uulu (Ataoğlu)" gibi kavramlarla aynı potada topladığı gibi bazen de her Türk boyunu Türk-Kırgız, Türk-Kazak, Türk-Özbek şeklinde dile getirerek Türk boylarıyla Türk kimliği arasındaki müşterekliği göstermek ister. Bunu dil alanında da yaparak boylara ait lehçeleri Türk dili olarak görür, dünyaya Kaşgarlı Mahmut edasıyla seslenir:

...
 Urugum Kırgız Türk-dep,
 Bay Cakıptın urmatın
 Urmattaylı cürüp! dep.
 Tuuganım Bağış soogat!-dep,
 Duşmandın baarın cogot!-dep,
 Bay Cakıp bayge başında,

...
 Soyum Kırgız Türk diye,
 Bay Cakıp'ın kıymetini
 Hürmetleyelim gidip! diye.
 Kardeşim Bağış ganimet! diye,
 Düşmanın tümünü yok et! diye,
 Bay Cakıp hediye başında,

⁷³ Musayev v.d., a.g.e., II. Tom, s. 70, 71.

⁷⁴ Musayev v.d., a.g.e., III. Tom, s. 20.

*Baya Balta çalı kaşında.*⁷⁵

...

*Oo balam urugun Kırgız-Türk-dep
Ökümöt kılğan babañız
Kitaydın curtun sürüp-dep
Ayrılganbız el-curttan
Ay kaysıbiz ar cerde
Akim bolup cürüp-dep.
Çon atañ atı Nogoy-dep,
Nogoy Kandan onoy dep,*⁷⁶

...

*Din islam uulunan
Dinge balban kulunan,
Tübü Türk Kırgızdan
Tüp atası Karakan,
Katagan bolup taragan.*⁷⁷

...

*Kitay Türki til*⁷⁸ *bilbeyt,
Kıyamət colu din bilbeyt,
Arkı urugum Karakan,
Atamdın atı Atalık,
Karagandan taragan.
Öz atam Köküm Mergen deer,
Özündön murun kol salıp,
Öç ala kelgen men bir er,
Atımdı uksañ Koşoy deer,
Anı ayıp aygaydı,
Abañ Koşoy salganı.*⁷⁹

...

Baya Balta ihtiyar yanında.

...

*Oo yavrum soyun Kırgız Türk-diye,
Hükmeden atanız
Çinlinin yurdunu sürelim diye,
Ayrılmışız el-yurttan,
Her birimiz bir yerde
Hâkim olalım diye,
Büyük atanın adı Nogay diye,
Nogay Han'dan kolay diye,*

...

*İslam Dini mensubundan,
Dinin pehlivan kulundan,
Kökü Türk Kırgız'dan
Eski atası Kara Han,
Katagan ismiyle dağılan.*

...

*Çinli Türk dili bilmez,
Kıyamet yolu din bilmez,
Eski köküm Kara Han,
Babamın adı Atalık,
Kara Han'dan dağılan,
Kendi babam Köküm Mergen der,
Ondan önce ordu sevk edip,
Öç almak isteyen benim gibi er,
Adımı duysan Koşoy diye söyler,
Bunu velvele ile
Amcan Koşoy söyleyiverdi.*

...

Sagımbay Orozbekov, Türklerle ilgili menşe efsanelerini, Türk boylarını, lehçelerini "Türk Kimliği" etrafında birleştirirken, bütün bu kavramları da "Türk-İslâm" ortak paydasına dayandırır. Böylece destancı Türk ve İslâm kavramlarını paralel anlamda kullanır. Bu açılardan Sagımbay,

⁷⁵ Musayev v.d., a.g.e., I. Tom, s. 165.

⁷⁶ Musayev v.d., a.g.e., I. Tom, s. 209.

⁷⁷ Musayev v.d., a.g.e., II. Tom, s. 60.

⁷⁸ "Türkî Til, Türk Lafzı, Türk Tili, Türk Alfabeti, Türkçe, Türkçe Til" gibi tabirler, özellikle XV. ve XVI. yüzyılda "Çağatay Türkçesi" anlamında dönemin edipleri tarafından sıkça kullanılmıştır. Bu tabiri Çağatay Türkçesinin büyük temsilcilerinden sayılan Ali Şir Nevai ve Ebulgazi Bahadır Han'ın eserlerinde de görmek mümkündür. Bu konuda bk. A. Bican Ercilasun, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Kadar Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yay., s. 404, Ankara, 2008; Mustafa Canpolat, "Çağatay Dili ve Edebiyatı", *Türkler Ansiklopedisi*, 8. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, s. 1354-1369, Ankara, 2002.

⁷⁹ Musayev v.d., a.g.e., II. Tom, s. 174.

destancı olmanın ötesinde filozofça bir tavır ile genelde bütün Türk boylarının, özelde de Kırgız Türklerinin dini ve milli istikametini ne olması konusunda yol gösterir. Onun bu tavrı, gelecekte oluşabilecek tehlikelere de işaret edencesine parlak bir zekâ, yüksek bir idrak gücü ve öngörü içermektedir. Bu açıdan Sagimbay, şair karakterli şuur ehli bir portre çizmektedir. Ondaki millet sevgisi, iman gücü M. Akif'ten esintiler getirmektedir:

...
 Men tutayın dinindi
 Türk uulu dep bilemin
 Tübü-cayı ziliñdi.
 Ölgön bolso atakem,
 Ölüm canga bat eken,
 Ölot elem akır-dep,
 Ölgöçö kıldım köp kata,
 Keç köñöömdü baatır-dep.
 Akka sundum moynumdu,
 Ar kanday kılşañ men turdum,
 Kılarsıñ bilgen oynuñdu.⁸⁰

...
 Algın emi til-dedi,
 Ak İslam din-dedi,
 Ata colu Macusu,
 İslam dinge kir-dedi.
 Munu aytkan soñ er Manas
 Aşarsuu kaldı daldayıp,
 Aklı ketip şaldayıp.⁸¹

...
 Kıtaydın körüp kırıñın,
 Ayrıñ-azır boluşup,
 Musulmandın askeri
 Üyündö kalbay keliptir,
 Üç cüz minge toluptur,
 Ölügün Kıtay karasa
 Cüz on bir miñ boluptur.⁸²

...
 On eki miñ kol kalgan,
 Türk askeri mol kalgan,
 Başçı bolgon baarına

...
 Ben tutayım dinini,
 Türk oğlu diye bileyim
 Kökü-yeri menşeyini.
 Ölmüş olsa babacığım,
 Ölüm hak imiş,
 Öleceğim sonunda diye,
 Ölene kadar yaptım çok hata,
 Affet günahımı bahadır diye.
 Hakk'a sundum boynumu,
 Her ne yapsam ben bekliyorum,
 Yerine getirirsin düşünceni.

...
 Dinleyin şimdi söz dedi,
 Güzel İslam Dini dedi,
 Ata dini Mecusi,
 İslam Dinine gir dedi.
 Bunu söyledikten sonra Er Manas
 Aşarsuu kaldı öylece,
 Aklı gitti bitkin düşercesine.

...
 Çin'in görüp kırıldığını,
 Şaşırıp,
 Müslüman askeri
 Evinde durmayıp gelmiş,
 Üç yüz bine ulaşmış,
 Ölenlerine Çinliler baksa
 Yüz on bir bin olmuş.

...
 On iki bin asker kalmış,
 Türk askeri çok kalmış,
 Başçı olan tümüne

⁸⁰ Musayev v.d., a.g.e., II. Tom, s. 360.

⁸¹ Musayev v.d., a.g.e., V. Tom, s. 199.

⁸² Musayev v.d., a.g.e., II. Tom, s. 108.

*Babañ Koşoy zor kalgan.
Baatır Manas er da bar,
Başka uruk el da bar,
Uruşa turgan dobuldu
Kagıp bular salganı.
Atka minip musulman,
Uruşa turgan cerine
Düñgüröşüp barganı.⁸³*

...
*Türk uulunan tük kalbay,
Kankor Manas baş bolup,
Katagandın kan Koşoy,
Kazaktardın er Kökçö,
Elemandın Töştüğü,
Eştektardin Camgırçı,
Cedigerdin Bağış,
Cetkir çaldın Ağış,
Kara caak er Ürbü,
Kandın ceeni Cügörü,
Kökmöktördün Kerkökül,
Köçpös uulu er Canay,
Buudayıktın Burçağı,
Kuruştardın Munarı,
Cerkendiktin Arsalan,
Cer caynagan musulman.⁸⁵*

*Amcan muhteşem Koşoy da kalmış.
Bahadır Manas Er de var,
Başka uruk el de var
Savaşa başlama davulunu
Vurup bunların salması.
Ata binip Müslümanların,
Savaş yapılacak yere,
Uğuldayıp varması.*

...
*Türk oğlundan kimse kalmadan,
Kankor⁸⁴ Manas baş olup,
Katagandan Han Koşoy,
Kazaklardan Er Kökçö,
Eleman'ın Töştük'ü,
Eştekin Camgırçı,
Cediger'in Bağış'ı,
Cetkir ihtiyarın Ağış'ı,
Kara yanak Er Ürbü,
Hanın yeğeni Cügörü,
Kökmöklerin Kerkökül,
Unutulmaz oğlu Er Canay,
Buudayık'ın Burçak'ı,
Kuruşların Munarı,
Cerkent'ten Arsalan,
Yer kaynayan Müslüman.*

Manas Destanı'nda Türk boylarının doğal yurdu Türkistan'dır. Türkistan Sagımbay'a göre Nuh'un oğlu Yafes'ten bu yana Türklere Allah tarafından bahşedilmiş, Kara Han, Oğuz Han ve diğer Türk büyükleri, kağanları Türkistan'da yaşamış, buraları yurt edinmiştir. Bu açıdan destanın merkezi kahramanı Manas Kalmuk ve Kıtaylarla sadece Kırgız yurdu için değil, Türk yurdu Türkistan için de mücadele eder.

Destancının şuurlatı mısralara yansımış, millet, vatan ve din konuları adeta bir araya getirilmiştir. Destanda Türk, Türkistan, İslam, peygamber kavramlarının sık sık bir arada kullanılması bunu kanıtlar niteliktedir. Zira Sagımbay Orozbekov Türkistan'ı Türklerden ayrı düşünmez. Destanda çoğunlukla Türk ve Türkistan ismi yan yanadır. Türkistan peygamber tarafından kutsanmış bir yurttur, Türklerin yurdu olmakla

⁸³ Musayev v.d., a.g.e., II. Tom, s. 343.

⁸⁴ Kankor; Destanda Manas'ın sıfatı olarak sık sık kullanılan bu kelime, "kan dökücü" anlamına gelmektedir.

⁸⁵ Musayev v.d., a.g.e., II. Tom, s. 322, 323.

Müslümanların da yurdu olarak kabul edilmiştir. Bu topraklar kutsaldır, namus ehli Türklerin namusudur, sevgilisidir, vazgeçilmez topraklardır.

Eserde Türkistan dışında Orto Aziya kavramına da nadiren tesadüf edilir ve genellikle bu kavram Türkistan ile birlikte kullanılır. Bu durum, Çarlık ve Rus politikalarının bilinçaltında izler bıraktığının, eski kabullerin yerine yenilerin yerleştirilmeye başladığının işareti olarak görülebilir. Aynı şekilde destanda Rumeli'ne (Anadolu) giden Türklerin dilinin ve kendilerinin Araplaştığından, Tacikistan'daki Türklerin de Tacikleştiğinden bahsedilmesi Rus politikalarına uygun söylemler olarak görülmektedir.

...
Elsiz kişi deysinbi?
Cerimdin kamın ceysinbi,
Cersiz kişi deysinbi?
Türk uulu tümön elim bar,
Türkstan sınduu cerim bar.⁸⁶

...
Oolati Kırgız, uulu Türk,
Türkstan ceri buga mülk.
Turar ceri Türkstan,
Tutunar ceri Hindistan.
Başı Beecin, Kumul-dep,
Ayagı Kırım, Urum-dep,
Şimal cagı Kara-Kum,
Çamalap munu karagın.⁸⁷

...
Urugun Kırgız-uluk curt,
Urmattular, baarın uk!
Atadan kalgan cer için,
Alaş uruk el için,
Türkstan eken ceribiz,
Tüpkü ataıdı karasak
Tümön Kırgız elibiz.⁸⁸

...
Abunasır zamanı
Er Manastın kaşında,
Körörsüzdör anı da
Kösöl Manas canında.
Türkstandı alat-dep,

...
Milletsiz kişi diyor musun?
Yurdumun hasretini çekiyor musun?
Yurtsuz kişi diyor musun?
Türk oğlu on binlerce halkım var,
Türkistan gibi yerim var.

...
Evladı Kırgız, oğlu Türk,
Türkistan bunlara mülk.
Durduğu yeri Türkistan,
Tuttuğu yeri Hindistan.
Başı Pekin, Kumul diye,
Sonu Kırım, Urum diye,
Kuzey tarafı Kara-Kum,
Göz kararı buna bakın.

...
Boyun Kırgız-büyük yurt,
Hürmetliler, hepiniz duyun!
Atadan kalan yer için,
Alaş boyundan halk için,
Türkistan'mış yerimiz,
Menşesine bakarsak
Binlerce Kırgız elimiz.

...
Abunasır zamanı
Er Manas'ın önünde,
Görürsünüz onu da
Güzel Manas yanında.
Türkistan'ı alır diye,

⁸⁶ Musayev v.d., a.g.e., II. Tom, s. 26.

⁸⁷ Musayev v.d., a.g.e., II. Tom, s. 127.

⁸⁸ Musayev v.d., a.g.e., III. Tom, s. 205.

Tümön tümön kaapırdı
 Ak dinge salat-dep,
 Kılğan işi söz bolup
 Kıyamatka kalat-dep,
 Aytkan eken baygambar,
 Ayran bolup köp candar,
 Türkstanda köp bolot,
 Baatır, balban köp zaŋgar,
 Bugün dinge salat-dep,
 Bugün salsa dinine
 Erteŋ canıp kalat-dep,
 Türkistanda köpçülük
 Kantip ceŋip alat-dep,
 Türkstandı karatkan
 Uzun bolsun caşı-dep,
 Taştan bolsun canı-dep,
 Çakırsaŋız oroyun
 Köpüp kalsak anı-dep,
 Kabil bolor dubaŋız,
 Biz da körüp kalsak-dep,
 Ümüt kılıp turabız,
 Surangan eken saabalar,
 Dubaga kol kötürüp,
 Oomiyn degen baygambar.⁸⁹

...

Murunku ötkön erlerge
 Musulmandın balası,
 Duba kılın baarınız!
 Tüp ataŋız Türktür,
 Tümöndöp atkan Kıtaydı
 Türkstandan sürüptür,
 Baldarıma kalsın-dep,
 Başına salgan tülüktür,
 Baykasaŋ bu Türkstan,
 Babar kalgan mülüktür,⁹⁰

...

Uguz kandın tunugu,
 Uşu Naaman turugu,

On binlerce kafiri
 İslam dinine salar diye,
 Yaptığı işi söz olup,
 Kıyamete kalır diye,
 Söylemiş peygamber,
 Hayran olup tüm canlar,
 Türkistan'da çok olur,
 Bahadır, pehlivan çok devler,
 Bugün dine salar diye,
 Bugün salsa dinine
 Yarin dönüp kalır diye,
 Türkistan'da çoğunluk,
 Nasıl yenip alır diye,
 Türkistan'ı kendine bağlayanın
 Uzun olsun yaşı diye,
 Taştan olsun canı diye,
 Çağırırsanız sarayım,
 Çoğalıp kalsak onu diye,
 Kabul olur duanız,
 Biz de görüp kalsak diye,
 Ümit eder dururuz,
 Rica ederlermiş sahabeler,
 Duaya el kaldırıp,
 Âmin diyen peygamber.

...

Önceki ölmüş kahramanlara
 Müslüman'ın balası,
 Dua kılın hepiniz!
 Eski atanız Türk'tür,
 On binlerce diye adlandırılan Çin'i
 Türkistan'dan sürmüş,
 Çocuklarıma kalsın diye,
 Başına saldığı maldır,
 Dikkatlice bakarsan bu Türkistan,
 Atanızdan kalan mülktür,

...

Oğuz Han'ın pınarı,
 Şu Naaman⁹¹ durağı,

⁸⁹ Musayev v.d., a.g.e., IV. Tom, s. 174, 175.

⁹⁰ Musayev v.d., a.g.e., IV. Tom, s. 205.

⁹¹ Naaman, Manas Destanı'nın Sagımbay varyantında Türkistan'daki muhayyel yerlerden biri, Kırgız ve Türk boylarının eski ülkesi olarak zikredilmektedir. Bölge, destanda Ala-Too, Pamir Alay, Fergana çevresini içine almaktadır. Bu konuda bk. *Manas Entsiklopediya*, II. Tom, s. 120.

*Türktön murun Naamandır,
Türk uulu cerin algan soñ
Türkstön atka kalgandır,
Birden birge köçürgön
Bir caratkan Aldamdır,
Miñ çaşagan bir can çok,
Oyrön bolgon düyünö,
Opası çok calgandır!⁹²*

...

*Orto-Aziya, Türkistan,
Oydogu şaar İrkistan,
Oşonun baarı karadı.
Alooke kan baş bolup
Beecin cakka taradı.⁹³*

*Türk'ten önce Naaman'dır,
Türk oğlu burayı aldıktan sonra,
Türkistan adı kalmış,
Hemen oraya göçüren
Bir yaratan Allah'ımdır,
Bin yaşında bir can yok,
Viran olmuş dünya,
Vefası yok yalandır!*

...

*Orta Asya, Türkistan,
Vadideki şehir İrkistan,
Onların tümü baktı.
Alooke Han baş olup,
Pekin tarafına dağıldı.*

Kırgız destan anlatıcıları, Kırgız sözlü tarih ve geleneklerini en iyi bilen halk filozofu tipinde icracılardır. Bunların içinde özellikle Çağatay Edebi Dili çevresinde yetişmiş olanların kendilerine has özelliklerinden biri olarak Kırgız ve Türk şecerecilik geleneğini destanlarında işlemiş olmalarıdır. Sagımbay Orozbekov, Togolok Moldo, Sazanov gibi bu mektepten yetişen büyük destancıların eserlerinde sözlü yolla aktarılan ve Ebulgazi Bahadır Han Mektebine bağlı bu geleneğin destanın bütününe sırayet ettiği görülmektedir. Sagımbay Orozbekov eserinde sadece Türklerin şeceresini vermekle yetinmez, Kırgız adının kaynağına dair halk arasında itibar kazanmış menşe efsanelerini ve “*halk etimolojisini*” de dile getirir. Buna göre Sagımbay, Kırgız sözünü “*Kır Oğuz*” kelimelerine dayandırır ve kelimeye Rus Türkologlarının çoğunun aksine Türk menşeli bir yapı kazandırır ve Baskakov’un Kırgız sözünü “*Kırg Oguz*”⁹⁴ şeklindeki izahını güçlendirir:

...

*Kırdagı Uguz baldarı,
Kır Uguz dep atagı,
Kızıtalak Manastın
Kılınga tiydi çatagı⁹⁵,*

...

*Iraspı koldo kalganı,
Too tayangan Uguzdu,
Kırdagı Uguz uulu-dep,*

...

*Kırdaki Oğuz çocukları,
Kırk Oğuz diye şöhreti,
Melun Manas'ın,
Asra bedel savaşı,*

...

*Gerçek mi elde kalması,
Dağa dayanan Oğuz'u,
Kırdaki Oğuz oğlu diye,*

⁹² Musayev, Mederaliyev, a.g.e., V. Tom, s. 129.

⁹³ Musayev, a.g.e., VI. Tom, s. 93.

⁹⁴ Bu konuda bk. T.K. Çorotekin, T.N. Ömürbekov, *Kırgızdardın Cana Kırgızstandın Tarihi*, s. 47, 48, Bışkek, 2008; Ü.A. Asanov, *Kırgız Tarihi Entsiklopediyası*, s. 12, Bışkek, 2003.

⁹⁵ Musayev, Mederaliyev, a.g.e., V. Tom, s. 62, 63.

Kır Uguz atka cuguzdu⁹⁶,

...

Karakan uulu Uguz Kan.

On balası alıptır,

Oy biyaban çöl cerde

Kalaa tutup kalıptır.

Kırgız çıgıp kır cakka

Kır Uguz dep kalıptır.⁹⁷

...

Kır Uguz dep elimdir,

Kır Ancıyan cerimdir,

Alookeden albasam

Ayıkpas cürök çerimdir.⁹⁸

...

Kır Oğuz adını aldı,

...

Kara Han oğlu Oğuz Han.

On çocuğunu almış,

İssız çölde,

Şehir kurup kalmış.

Kırgız çıkıp kırlara,

Kır Oğuz diye kalmış.

...

Kır Oğuz diye elimdir,

Kır Ancıyan yerimdir,

Alooke'den almasam,

Geçmez yürekteki kederim.

...

Sonuç

Çarlık ve Sovyet Rusya bölgeyi işgal edip de Türkler üzerinde dil, din, milliyet gibi hususlarda asimilasyon politikası güdene kadar, Türkistan Türkleri ortak “din”, “dil”, “millet” gibi mevhumlara sahipti ve Türk boyları dinlerini “İslam”, dillerini “Türkçe”, etnik menşelerini “Türk”, yurtlarını da “Türkistan” gibi mevhumlarla ortaya koyuyorlardı. Rusların asimilasyon politikaları ile bu durum değişerek din “ateizm”, dil “Kırgız Dili, Özbek Dili, Kazak Dili...” gibi Türkçenin lehçelerine, milliyet de “Sovyet insanına”, vatan ise içi boş, kutsiyetten uzak Orta Asya’ya dönüştürülmüştür.

Manas Destanı’nın Sagımbay Orozbekov varyantı Sovyet Rusya’nın bölgede siyasi hâkimiyetini tam olarak kuramadığı bir dönemde yazıya kaydedilmesi hasebiyle Kırgız Türklerinin “din”, “dil”, “millet” ve “vatan” kavramlarına nasıl baktıklarını görmek açısından kayda değer bilgiler sunmaktadır. Destandan anlaşıldığına göre Rusların bölgede asimilasyonundan önce Türkistan Türkleri Tatar ve Çağatay Edebi Türkçesi etrafında kendilerini hiçbir zaman farklı etnik bir yapı olarak tanımlamıyorlardı. Kazak, Kırgız, Özbek, Uygur, Tatar gibi boy adlarının “Türk” olduklarını açık açık söyleyecek idrak ve imana sahip oldukları görülmüyordu. Bunu destanda bütün Türk boyları için kullanılan “Türk oğlu”, “Turan oğlu”, “Nuh oğlu”, “Yafes oğlu”, “Ata oğlu” gibi tabirlerden anlamaktayız. Söz konusu Türk boyları kendilerini millet olarak “Türk” şeklinde tanımlarken din olarak da Türk’ten ayrı düşünülmeyen “İslam Dini” üzerinden inanç ve iman esaslarını teşekkül ettiriyorlardı. Onlara göre düşman sa-

⁹⁶ Musayev, Mederaliyev, a.g.e., V. Tom, s. 128.

⁹⁷ Musayev, Mederaliyev, a.g.e., V. Tom, s. 187.

⁹⁸ Musayev, Mederaliyev, a.g.e., V. Tom, s. 199.

dece Kalmuk, Kıtay şeklinde tanımlanamazdı, düşman “Kâfir, Kara Kalmuk”, “Melun, Kara Kıtay”dır.

Destandan anlaşıldığı üzere o dönemde Rus politikaları yaygınlaşmadığından ve tam olarak yerleşmediğinden Türk boyları arasında dil konusunda da “ortak şuur” oluştuğu görülmektedir. Sagimbay bu bağlamda dilini “Türk dili”, “Türkçe” ve “Ana Dil” olarak nitelendirmekte, “destanda hiçbir zaman Kırgız Dili, Kazak Dili” gibi tabirlere tesadüf edilmemektedir.

Destanda Türk boylarının yurdu olarak da “Türkistan” adı kullanılmaktadır. Sagimbay, Türkistan kavramını Türklerin yurdu olarak coğrafi anlamda kullanır ve bu yurdun sınırlarını da tayin eder. Türkistan Sagimbay’ın gözünde toprak parçası olmaktan öte Kalmuk ve Çin atlılarının ayakları altında ezilemeyecek kadar kutsal bir yurttur, namustur, İslam ülkesidir. Bu yurdu koruyacak kahraman peygamberden dua almıştır.

Eserde Türklerin yurdu olarak nadiren Orto Aziya (Orta Asya) teriminin de kullanılması, Tacikistan’daki Türklerin Tacikleşmiş, Rumeli’ndeki Türklerin (Anadolu Türkleri) Araplaşmış olarak görülmesinin Sovyet Rus politikalarının yavaş yavaş bölgede hâkim olmaya başladığına, Türk boylarına “En saf (bozulmamış anlamında) sizsiniz, en saf dil de sizin diliniz” şeklinde propaganda yapıldığına dair izler taşımaktadır. Bu propagandalar günümüze kadar öyle başarılı yürütülmüş ki Kırgız Türklerinin çoğunluğu kendilerini etnik olarak “Kırgız”, dillerini “Kırgızca” olarak tanımlamaya başlamışlar, “Türkistan”⁹⁹ adını ise hiç hatırlamaz hale gelmişlerdir. Bu durum, Türk boyları arasında mutlak surette ortak bir alfabe ve yazı dili olması gerektiğini, gelecekte Türk boyları arasında kurulacak siyasi, ekonomik ve kültürel bağların “ortak köken”, “ortak dil” ve “ortak din” paydasına dayandırılmasının elzem olduğunu göstermektedir.

Kaynaklar

Aça, Mehmet, “Orta Asya’da Uluslaşma Süreci ve Türkiyat Araştırmalarında Rus İlimskiy ve Ardıllarının Rolü”, *Orta Asya’nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite*, (hzl. Ertan Efegil, Pınar Akçalı), Gündoğan Yay., İstanbul, 2003.

Akmataliyev, A., Oruzbayeva, B., Tursunov, A., Sıdıkov, C., Musayev, S., Sadıkov, T., *Azırcı Kırgız Adabiy Tili*, Bişkek, 2009.

Akmataliyev, Caynakova v.d., *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, II. Tom, Bişkek, 2004.

Aliyev, S., Kulmatov, T., *Manasçılar Cana İzildöçölör*, Bişkek, 1995.

Asanaliyev, K., Bayhodcoyev, S., Taştemirov, C., Musayev, S., Kebekova, B., *Akıncı Çıgarmaçılığının Tarihünün Öcerkleri*, Frunze, 1988.

Asanov, Ü.A., *Kırgız Tarihi Ensiklopediyası*, Bişkek, 2003.

Aulebekova, Şınar, “Kazaklara ve Diğer Topluluklara Kiril Alfabesinin Kullandırılması-na Dair N.İ. İlimski’nin Düşünceleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 148, Şubat 2004.

Bennigsen, Alexandre De, “Çarlık ve Sovyet Hâkimiyeti Altındaki Türkler”, (çev. Kemal Aytaç), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 41, Nisan 1986.

⁹⁹ Türk bilim çevresinde de “Türkistan” terimi yerine “Orta Asya” teriminin kullanımı yaygınlık kazanmıştır. Bu durum aynı politik sürecin bizleri de etkilendiğine ve bu konuda tam bir fikir birliği sağlayamadığımız gibi yeterince şuur sahibi olmadığımız anlamına gelmektedir.

Buçirun, N.Y., "Bayırkı Mezgilde Orto Aziya'da Caşagan Elder Tuuraluu Malımat-tardın Cıynagı", *Kırgızdar*, (hızl. Keleş Cusupov), I. Tom, Bişkek, 1991.

Canpolat, Mustafa, "Çağatay Dili ve Edebiyatı", *Türkler Ansiklopedisi*, 8. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Çeribaş, Mehmet, *Kırgız Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı* (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Tıpkıbasım), Yayınlanmış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

Çeribaş, Mehmet, *Kırgız Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı*, TKAE Yay., Ankara, 2011.

Çorotekin, Tınçtıkbek, "Kırgızistan Cumhuriyeti", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

Çorotekin, T.N., Ömürbekov, *Kırgızdardın Cana Kırgızstandın Tarihi*, Bişkek, 2008.

Dilaçar, A., *Kutadgu Bilig İncelemesi*, TDK Yay., Ankara, 1995.

Düşaliyev, K., *Kırgız El Muzıkası*, Bişkek, 2007.

Ercilasun, Ahmet Bican, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Kadar Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara, 2008.

Ergin, Muharrem, "Doğu Türkçesi (Çağatayca)", *Türk Dünyası El Kitabı*, II. Cilt, TKAE Yay., Ankara, 1992.

Hayit, Baymirza, "Türkistan Terimi Üzerine", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Nisan 1988.

Kara, Füsün, "Rusya'nın Kırgızistan'daki Koloni Siyaseti (1852-1917)", *F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 2, Elazığ 2007.

Karatayev, O., Salaydin Eraliyev, *Kırgız Etnografyası Boyunça Sözdük*, Bişkek, 2005.

Kayıpov, Sulayman, *Folklor Üzerine Yazılar*, Bişkek, 2009.

Kırgız-Sovet Ensiklopediyası, 4. Tom, Frunze, 1974.

"Kırgızdar", *İstoriya Sibiri s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney* adlı kitaptan, çev: Asanbay Nuruşev, *Kırgızlar*, (hızl. Keleş Cusupov), I. Tom, 1991.

Manas Ensiklopediyası, II. Tom, Bişkek, 1995.

Musayev, Kırbaşev, Caynakova, Sadıkov, *Manas: Kırgız Elinin Baatırdık Eposu*, I. Tom, Bişkek, 1995.

Musayev, Sarıpbekov, Abdıldayev, Sadıkov, *Manas: Kırgız Elinin Baatırdık Eposu*, II. Tom, Bişkek, 1995.

Musayev, Sarıpbekov, Abdıldayev, Sadıkov, Kırbaşev, *Manas: Kırgız Elinin Baatırdık Eposu*, III. Tom, Bişkek, 1995.

Musayev, Sarıpbekov, Abdıldayev, *Manas: Kırgız Elinin Baatırdık Eposu*, IV. Tom, Bişkek, 1997.

Musayev, Mederaliyev, *Manas: Kırgız Elinin Baatırdık Eposu*, V. Tom, Bişkek, 2006.

Musayev, Samar, *Manas: Kırgız Elinin Baatırdık Eposu*, VI. Tom, Bişkek, 2006.

Osmonov, Ö.C., *Kırgızstan Tarihi (Bayırkı Doordon Azırkı Mezgilge Çeyin)*, Bişkek, 2007.

Özkan, İsa, *Bengü İzler*, Ankara, 2007.

Şeriyev, C., Muratov, A., *Kırgız Adabiyatı Teriminderdin Tüşündürmö Sözdüğü*, Bişkek, 2003.

Temur, Nezir, *Folklor ve İdeoloji*, TKAE Yay., Ankara, 2011.

Tombak, Fatma, "20. Yüzyıl Sovyet Rusya'sında Din, İslamiyet ve Nüfus Üzerine Bir Değerlendirme", *History Studies (International Journal of History)*, 3/2, 2011.

Yalçınkaya, Alâeddin, "Günümüzde Türkistan ve Orta Asya", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 115, Ağustos 1988.

Yüce, Mehmet, "Kırgız Türklerinin Ulusal Kimlik Politikaları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 162, Haziran 2006.

Zulpihárov, A., Artıkbayev, K., Asanaliyev, K., Baygaziye, S., İmanaliyev, K., İsekeyev, N., Muratov, A., *Adabiyat (Orto Mektepterdin 11 Klassı Üçün Okuu Kitebi)*, Taşkent, 2005.